

Årsskrift nr 42 år 2016

Innehåll

Ordföranden har ordet; <i>Truls Wiberg</i>	3
Verksamhetsberättelse år 2015.....	4
Resultat- och balansräkning år 2015.....	5
Verksamheten 2015 i ord och bild	6
Nyförvärv - körhuset utmed Karlebyvägen	18
Reparationen av Klockstapeln...; <i>Truls Wiberg, Elisabeth Göthberg</i>	19
Tidan - en kraftfull å. Soopenskvarn; <i>Åke Möller</i>	24
Kallmurning med natursten; <i>Joakim Lilja</i>	36
Några minnen från de gångna 40 åren; <i>Stina Larsson</i>	43
Album. Persgårdens ladugård; <i>Åke Möller, Lars Johansson</i>	49
Varför heter det Ullervad; <i>Åke Möller</i>	54
Gåvan	56

Styrelseledamöter

Ordförande

Truls Wiberg

Kjeckestad Källeberg

542 93 Mariestad

0722-19 92 88

Sekreterare

Karin Lann

Kvarnvägen 14

542 73 Mariestad

0501-355 21

Kassör

Helena Billerdahl

Slåttervägen 16

542 41 Mariestad

0501-159 20

Vice ordförande

Åke Möller

0501-178 75

Sture Hallén

0501-148 14

Jan Rönnholm

0501-355 32

Gunilla Broberg

0501-169 39

Suppleanter:

Mats Karlsson

0501-351 55

Astrid Dahlin

0501-356 34

Barbro Johansson

0501-353 67

Lisbeth Klaesson

0501-352 34

Kjell Skogsberg

0501-260 97

Omslag:

Baksida:

Redaktionskommitté: Åke Möller, Lars Johansson

Grafisk formgivning: Lars Johansson

Tryck: VadsboTryck, Mariestad

Medlemsavgift 2016: 90:- för vuxna, 130:- för par, 20:- för barn och ungdom, t.o.m. 18 år.

Tidigare årsskrifter kan beställas hos Åke Möller

Bankgiro: 627-4112. Plusgiro: 638 06 63 - 2.

Hembygdsföreningens hemsida: www.ullervad-leksbergs-hembygdsf.se

Författarna är själva ansvariga för innehållet i sina artiklar

ISSN 1653-4565

Ordföranden har ordet

Året 2015 har innehållit många omfattande och viktiga arbetsuppgifter. Den största ekonomiska satsningen har varit renoveringen av klockstapeln på Kapellgården. Färdigställandet av Kulturstigen med skogs- och naturvård och uppsättning av skyltar, var utan jämförelse årets största fysiska arbetsinsats. Det blev också riktigt många arbetstimmar vid skrivbordet. Våra stadgar var i stort behov av en genomgång och är nu klara att läggas fram på årsmötet den 10 mars till medlemmarnas godkännande. Även vårt 49-åriga arrende av området runt Persgården behövde ses över. Det är med stor glädje som vi kan berätta, att familjen Ekström som äger fastigheten där hembygdsgården ligger, och vi nu är eniga om ett nytt 49-årigt arrendeavtal. Vi kommer också ingå ett arrendeavtal för två andra byggnader på gården. Inte minst är vi glada för att vi av familjen Ekström har fått köpa det lilla körhuset precis vid ingången till Persgården. Det sista innebär att vi nu kan gå vidare med våra planer om att inrätta en smedja där.

Sverige upplever den största utmaningen sedan andra världskriget med tillströmmande flyktingar. Hembygdsföreningen skall enligt stadgarna vara politiskt och religiöst obunden. Det borde göra den välägnad till att hjälpa människor i nöd. Vi kommer tillsammans med de övriga sex hembygdsföreningarna i Mariestads kommun bilda en arbetsgrupp med två representanter från varje förening, som skall komma med förslag och samordna aktiviteter riktade till flyktingar i samarbete med den nye flyktingsamordnaren Jonny Odhner i Mariestads kommun.

Oansett vad man som enskild person har för åsikter, måste vi i den situation som nu har uppstått, ställa upp och var och en bidra till att flyktingarna inte upplever fortsatt hopplöshet. Vi borde kunna bidra med meningsfull sysselsättning, delta i aktiviteter riktade till flyktingarna, ge dem möjlighet att möta svenskar och lära ifrån oss svenska. Allt detta utan att vi behöver ge avkall på vår identitet eller våra traditioner.

Under året har en annan arbetsgrupp tagit fram en plan för underhållet av föreningens sex nuvarande byggnader. Vi har i våra nyhetsbrev bett om hjälp till byggnadsunderhåll och vi saknar fortfarande frivilliga. Skall byggnaderna underhållas av endast hantverkare står vi inför sexsiffriga fakturor de närmaste åren. Styrelsen och några få andra bär för närvarande hela arbetsbördan. Att vi har kunnat finansiera reparationen av klockstapeln 2015 med hjälp av externa finansiärer är vi väldigt tacksamma för. Likaså att Dacapo har hjälpt oss att byta tak på Persgården. Men vi kan inte förvänta att mottaga tillräckliga bidrag till våra övriga byggnader i kommande år - den egna insatsen måste öka.

Vad har vi då för möjligheter? Anlita hantverkare? - då försvinner föreningens kapital som är vår säkerhet och handlingsfrihet snabbt - med eller utan den förhöjning av medlemsavgiften som vi nu genomför. Låta den nuvarande lilla, åldrande skaran frivilliga sköta underhållet? - då orkar vi inte länge till i styrelsen och kvaliteten på våra aktiviteter och skrifter kommer att falla. Kanske kan vi inleda ett meningsfullt samarbete med flyktingarna? Ge möjlighet till sysselsättning med trädgårdsarbete, målning och småreparationer? Vårt kommunalråd Johan Abrahamsson har sagt, att det är det bästa sättet för kommunen att hjälpa våra hembygdsföreningar och flyktingarna.

Till de av Er som inte tycker att hembygdsrörelsen skall engagera sig i utlänningarnas liv, vill jag säga: – Tänk över, att ett sådant engagement kanske samtidigt är vårt bästa bidrag till att säkra, att de värden som vi anser att vi står för kan bevaras.

Det är med stor tacksamhet som vi har mottagit bidrag och gåvor till föreningen från fonder, företag, kommun och privata. Ett stort tack skall också riktas till de många som lägger frivilliga arbetstimmar i vår verksamhet.

Truls Wiberg

Verksamhetsberättelse för år 2015

Styrelsen för Ullervad-Leksbergs Hembygdsförening lämnar härmed verksamhetsberättelse för det gångna året. Under våren firades föreningens 40-årsjubileum genom invigning av kulturstigen samt under hösten vid ett kretsmöte på Persgården med de sex övriga hembygdsföreningarna i kommunen.

Styrelsen har under året haft följande sammanläggning: ordförande Truls Wiberg, vice ordförande Åke Möller, sekreterare Karin Lann, vice sekreterare Gunilla Broberg, kassör Helena Billerdahl, vice kassör Jan Rönnholm, ledamot Sture Hallén, ersättare Barbro Johansson, Kjell Skogsberg, Astriid Dahlin, Mats Karlsson och Lisbeth Klaesson. Styrelsen har haft 10 protokollförda sammanträden under året samt även bjudit in till ett föreningsmöte. Ordföranden har under året skickat ut sex nyhetsbrev till de medlemmar som har e-post. Antal medlemmar var vid årets slut 689.

Bidrag

Föreningen har erhållit 5 000 kr i anläggningsbidrag från kommunen. Till kulturstigen har föreningen fått 3 000 kr från Lions och 5 000 kr från Södra Skogsägarna. Från Grevillis fond har föreningen erhållit 25 000 kr till årsskriften, takomläggning och foldrar och från John Hedins stiftelse 20 000 kr till klockstapeln och kulturstigen. Till klockstapelns renovering har föreningen också erhållit 65 000 kr från Länsstyrelsen, 10 000 kr från Ullervads församling, 20 000 kr från Mariestads församling.

Aktiviteter

Vid Filmaftonen i januari sjöng NU-kören från Ek och filmen "I Trollskogens rike" visades. Vid årsmötet i mars underhöll riksspelmannen Lars-Olof Ejstes. I maj inbjöds till en Smides- och hantverksdag på Persgården. I mitten av juni arrangerades i samverkan med Naturskyddsföreningen en Blomstervandring i Karlebys vackra hagar. Midsommarfirandet på Persgården besöktes av tusentals unga och gamla. Dagen före midsommar kläddes stängen med blommor och grönt. Festligheterna med folkdans, musik, lekar, gudstjänst, servering mm rönt stor uppskattning. Årets stipendium delades ut till Mariestadsblommor, ett företag i trakten som visar på kvalitet och kunskap i sina stora blomsterodlingar framför allt genom sin satsning på biologisk växtbe-

kämpning, källsortering och minimal vattenförbrukning. Våffelcaféet på Persgården hade öppet under fem onsdagar i juli med många besökare. En friluftsgudstjänst anordnades på Kapellgården i mitten av augusti. Julmarknaden i november bjöd in till en försmak av julen med lotterier, hembakat bröd, försäljning av hantverk, honung, kransar och kärvar mm, servering av korv, kaffe och glögg. Även jultomten hade hittat fram till Persgården.

Övrig verksamhet

Till alla medlemmar har en mycket uppskattad årskrift med intressanta artiklar från bygden tagits fram. Under året har medlemsvärvningen fortsatt genom att information om föreningens verksamhet delats ut i brevlådorna i området. Klockstapeln vid Kapellgården har varit föremål för ett omfattande underhållsarbete med dränering, nya klockstapeln och stenläggning. Efter många års planering och arbete är nu kulturstigen äntligen invigd och klar. Stigen är 2,5 km lång och beskriver sevärdheter och miljöer runt Karleby. Framtiden för Leksbergs skolmuseum är fortfarande osäker. För att bevara skolmuseet står föreningen för viss tillsyn och skötsel. En väl genomarbetad byggnadsvårdsplan för samtliga byggnader på Persgården har tagits fram. Den beskriver vissa underhållsprojekt, material, år, arbetstimmar samt kostnader för kommande underhåll. Persgårdens tak har fått nytt tegel, ett arbete som utförts av Dacapo-studenter. Tillsammans med Vuxenskolan anordnade ordförande Truls Wiberg en studiecirkel med temat Byggnadsvård. Föreningens stadgar har reviderats och de kommer att presenteras för slutligt beslut vid årsmötet 2016. En mindre kopieringsmaskin, en printer, en banderoll med 40-årssymbol och en västgötaflagga har köpts in. Skolklasser och besökare har visats runt på hembygdsgården, kyrkplatsen, kulturstigen och skolmuseet för att ta del av traktens historia och föreningens samlingar.

Ett stort TACK riktas till alla frivilliga och entusiastiska medlemmar, bidragsgivare och besökare utan vilka det vore omöjligt att genomföra alla olika arrangemang, underhållsarbeten och få ut information.

Karleby i januari 2016 / Styrelsen

RESULTATRÄKNING

Intäkter	2014	2013
Servering*	24 297,00	18 114,00
Lotterier*	11 309,70	12 947,00
Försäljning*	33 363,78	27 562,70
Bokförsäljning	2 613,00	2 905,00
Medlemsavgifter	39 720,00	38 580,00
Lokalhyror	2 800,00	2 200,00
Bidrag/Gåvor	23 202,00	22 043,00
Övriga intäkter	2 085,60	750,00
Summa intäkter	139 391,08	125 101,70

Kostnader	2014	2013
Hembygdsgården	8 999,00	15 408,05
Reparationer, arrende	455,00	3 155,00
Örtagården	20 986,00	24 504,00
Elavgifter	5 668,00	5 564,00
Försäkringar		2 226,00
Inventarier		568,00
Böcker/museiföremål	18 644,00	6 338,00
Annonser	9 420,00	3 615,00
Porto	4 068,00	750,75
Kontorsmaterial	1 399,00	5 833,70
Förbrukningsartiklar	3 880,00	19 450,00
Årsskriften	19 330,00	2 642,00
Trivseltarrangemang	2 411,90	607,50
Fotoarkiv/hemsida	607,50	6 800,00
Medlemsavgifter	7 800,00	5 803,00
Föredrag/Underhållning	6 299,00	6 304,20
Övriga utgifter	9 924,22	109 569,20
Summa kostnader	119 891,62	8 254,00
Avskrivningar	5 444,00	7 278,50
Resultat före finansiella poster	14 055,46	

Finansiella intäkter		
Bankräntor	7 128,17	7 592,53
Årets resultat	21 183,63	14 871,03

* Redovisas netto, d v s intäkter ./ kostnader

BALANSRÄKNING

	2014	2013
TILLGÅNGAR		
Omsättningsstillgångar		
Kassa	844,00	1 488,00
Bank	561 273,82	514 533,72
Fordringar	70,00	70,00
Summa omsättningsstillgångar	562 187,82	516 091,72
Anläggningstillgångar		
Hembygdsgården	16 333,00	21 777,00
Inventarier	1,00	
Summa anläggningstillgångar	16 334,00	21 777,00
Summa tillgångar	578 521,82	537 868,72
SKULDER OCH EGET KAPITAL		
Fonder och projekt		
Ernst o. Astrid Anderssons minnesfond	7 000,00	9 000,00
Projektkapital Persgårdens historia*	17 202,00	17 202,00
Projektkapital Föremålmuseum*	9 915,50	9 915,50
Projektkapital Mariestads historia*	137 534,74	136 065,27
Erik Larssons Minne*	9 000,00	9 000,00
Bidr J Hedins stiftelse	20 000,00	
Summa fonder och projekt	200 652,24	181 182,77
Eget kapital		
Ingående kapital	356 685,95	341 814,92
Årets förändring	21 183,63	14 871,03
Summa eget kapital	377 869,58	356 685,95
Summa skulder och eget kapital	578 521,82	537 868,72
* Eget kapital som är avsatt för speciella projekt		
Elsa och Ernst Rosells donationsfond	125 303,90	123 586,45
Artur och Lars Fogelqvists don.fond	16 304,33	16 112,44

Verksamheten 2015 i ord och bild

Foto: Åke Möller - där inget annat anges

Filmafton

En av dessa vinterdagar då det kom frost efter regn och förorsakade blixthalka var det film- och musikafton i Marci hus. Förutom kören var det ändå uppemot 50 personer som trotsat vädret, och de fick uppleva en högtidsstund.

Med Joachim Johansson hjälp förflyttade vi oss till Bertil Svenssons tid och till hans besök i Trollskogens rike. Tivedens trolska och vackra natur, dess djurliv och ömsinta porträtt av äldre tivedsbor och deras vardag skildrades på sedvanligt Svensson-manér!

Underhållningen fortsatte med NU-kören, som under ledning av Agneta Ström bjöd oss på verklig skön-sång, där den röda tråden var "tid". Stämmningsfulla låtar varvades med svängiga och humoristiska. Några gånger fick publiken vara med. I stället för att sjunga fyra verser på en melodi, fick vi sjunga fyra melodier på en vers – en annorlunda men häftig form av allsång! I avslutningsvisan sjöng vi sedan "låt den sista strofen, en sång vi minns ..." För oss som var med blev det en hel kväll att minnas!

Årsmöte och föreningsmöte

Vid årsmötet invaldes Kjell Skogsberg som ny ersättare i styrelsen.

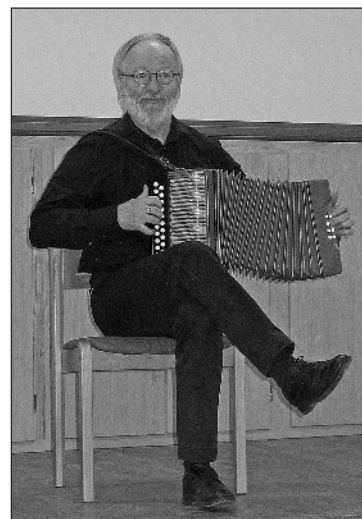

Helena Billerdahl presenterar bokslutet med ordföranden Truls Wiberg och mötessekreteraren Gunilla Broberg vid sin sida.

Ett förslag till nya stadgar diskuterades, men hänsköts till styrelsen för viss komplettering. På ett föreningsmöte under hösten antogs sedan de reviderade stadgarna. Eftersom stadgeändring kräver beslut på två föreningsmöten, återkommer ärendet vid kommande årsmöte.

Efter årsmötesförhandlingarna underhöll riks-selman Lars-Olof Ejstes. Han visade sin musikaliska bredd genom att framföra melodier på fiol, durspel, nyckelharpa och spilåpipa.

De många låtarna knöts ihop av en biografisk berättelse, presenterad med en hel del humor.

Takomläggningen slutförd

Under några veckor då vintern som bäst funderade på att övergå i vår fick Persgården ett nygammalt tak. Denna gång var det den norra sidan som byttes ut. Liksom förra gången – år 2013 – var det studenter på Dacapo som utförde arbetet med Karin Johansson som handledare. I motsats till förra gången

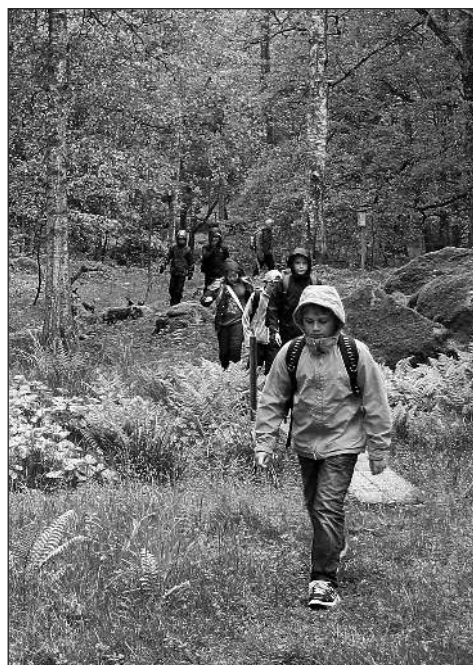
blev det nu inte något nytt tegel, utan i stället bättre begagnat. De bästa pannorna från takets båda sidor återanvändes. Däremot blev materialet under teglet helt och hållet utbytt. Sedan blev det förstås nya vindschivor,nockbrädor och takrännor. Nu återstår bara arbetet med att måla dem. Vill Du vara med och hjälpa till så kontakta någon i styrelsen.

Besök av skolklasser

Efter att i många år ha besökt oss växelvis vart annat år kommer sedan 2014 klass 5 från både Ullervads och Leksbergs skolor på årliga besök till Persgården. Som vanligt inleds båda dagarna med en historisk rundresa i bygden till de traditionella platserna varggropen i Kjeckestad, Trilleholm och kyrkplatsen i Karleby.

Det börjar också bli tradition att femteklassen från Lillängsskolan besöker oss. Den här gången stod den då nyinvidga kulturstigen på programmet, där soldattorpet, indelningsverket och berättelsen om några soldatöden tilldrog sig det största intresset.

En grupp femteklassare från Lillängsskolan på vandring längs Kulturstigen. Foto: Madeleine Larsson

Kulturstigen i Karleby invigd

Foto denna sida: Lars Johansson

Onsdagen den 29 april var det äntligen dags för den officiella invigningen av Kulturstigen i Karleby. Då hade det gått åtta år sedan Cecilia Blomkvist i Lassegården födde idén om stigen – en idé som sedan behövde några år på sig att mogna. 2010-11 upprättade studenter vid Dacapos landskapsvårdsutbildning förslag till stigen sträckning. Ambitionen var att den skulle passera så mycket intressant natur, kultur och historia som möjligt. Och av detta finns mycket att erbjuda i Karleby.

Inbjudna till invigningshögtiden var de som på olika sätt medverkat vid stigen tillkomst. Kommunalrådet Johan Abrahamsson, tillika ordförande i kultur- och fritidsutskottet, skruvade, med hjälp av Bernt Johansson, fast den skylt som beskriver Kulturstigen innan han förklarade den invigd. Ordföranden övervakar.

Under ledning av Åke Möller och Bernt Johansson vandrade sedan deltagarna den cirka

2,5 km långa stigen, där de bjöds på åtskilliga natur- och kulturupplevelser.

Ytterligare en invigning – som riktade sig till alla våra medlemmar – genomfördes i samband med 40-årsfirandet några veckor senare.

Uppmärksamhet och lärarik vandringsled

Kulturstigen har fått en oerhörd uppmärksamhet, vilket visar att föreningen gjort en riktig satsning. Alla tidnings- och tidskriftsartiklar, de många vandrarna och alla positiva kommentarer, kompenserar mer än väl för alla de arbetstimmar som föreningens medlemmar lagt ner.

Vi har kunnat läsa om stigen i Mariestads-Tidningens sommarbilaga, i Unica Mariestad, i Skogsstyrelsens tidskrift Skogseko och i Södra Skogsägarnas informationsblad. Den presenteras under rubriken aktiviteter på kommunens hemsida och den finns självklart på vår egen. Även geocacharna använder Kulturstigen och längs den finns det flera geocaching-gömmor.

Längs stigen finns ett 40-tal informationsskyltar som erbjuder en god möjlighet att lära mera om både

historia, botanik, geografi och kultur. Kanske stigen rentav kan fungera som en ”lektionssal” för skolelever. Skyltarna är mycket informativa och skulle säkert kunna komplettera den traditionella undervisningen. Åtminstone en skolklass har redan provat, liksom lärarna vid Björkängsskolan i Töreboda.

Gröna leden – ett enklare sätt att vandra

Den som har svårt att ta sig fram längs Kulturstigen med staketövergångar och med dess delvis ojämna och steniga underlag, kan välja ett något kortare och mera lättframkomligt alternativ.

Gröna leden är cirka 1,3 km lång. Den följer huvudsakligen de gamla grusvägarna i Karleby, med en avstickare fram till soldatladugården Lorentzberg. Längs vägen finns flera informationsskyltar och vid Lorentzberg berättas om Indelningsverket och om de soldater som en gång bodde på soldatbostället. Lions Club har bidragit till finansieringen.

Därifrån återvänder leden upp till Persgård, med flera skyltade kulturminnen och historiska föremål, exempelvis den gammaldags örtagården och lyftstenarna.

Åke Möller berättar om Kulturstigens sevärdheter för lärare vid Björkängsskolan i Töreboda.

Foto: Annida Levin

Jubileum, kulturvandring och dragspelsmusik

Den 9 maj uppmärksammade vi att Ullervad-Leksbergs Hembygdsförening nu uppnått den aktningvärda åldern av 40 år. Det firades genom den "publika invigningen" av Kulturstigen, då alla våra medlemmar var inviterade till en guidad vandring. Därefter bjöds på kaffe till musik av Mariestads Dragspelsklubb, som faktiskt gästade Persgården för första gången.

Från vänster på bas Stig Andersson, på dragspelen Ansgar Runsten, Agnetha Asp, Sture Bertilsson, Sven-Olof Andersson. Bakom med dragspel sitter Lasse Nilsson. På piano Gunnar Bohlin. gitarr Hans Andersson och trummor Åke Magnusson.

Under höstens kretsmöte i Persgården med kommunens samtliga hembygdsföreningar fortsatte firandet. Som arrangör av mötet bjöd vi på jubileumstårta. De gästande föreningarna överraskade oss då med en jubileumspresent. Det var en vacker tennskål med lock, tillverkad just 1975 – det år då Ullervad-Leksbergs Hembygdsförening bildades – som överlämnades till vår ordförande av Elisabeth Göthberg.

Smidesdag med premiär för vår Regulax

I maj genomfördes den sedvanliga smidesdagen – som alltid med vår ställföreträdande smed Mats Karlsson som ansvarig. I år kunde hans smidesdemonstrationer kompletteras med dunket från vår egen, nyförvärate tändkulemotor av märket Regulax. Den kördes nu för första gången inför publik. Avsikten är att den leksbergstillverkade motorn skall bli ett stående inslag vid framtida smidesdagar.

I ladan berättade en liten utställning om järnets historia och här fanns också information om smedjan i Ullervad, som revs 1951. Föreningen fick 2014 som gåva från Lars Andersson – son till den siste smeden – motta dokument och foton samt en tavla som visar hur smedjan såg ut innan rivningen.

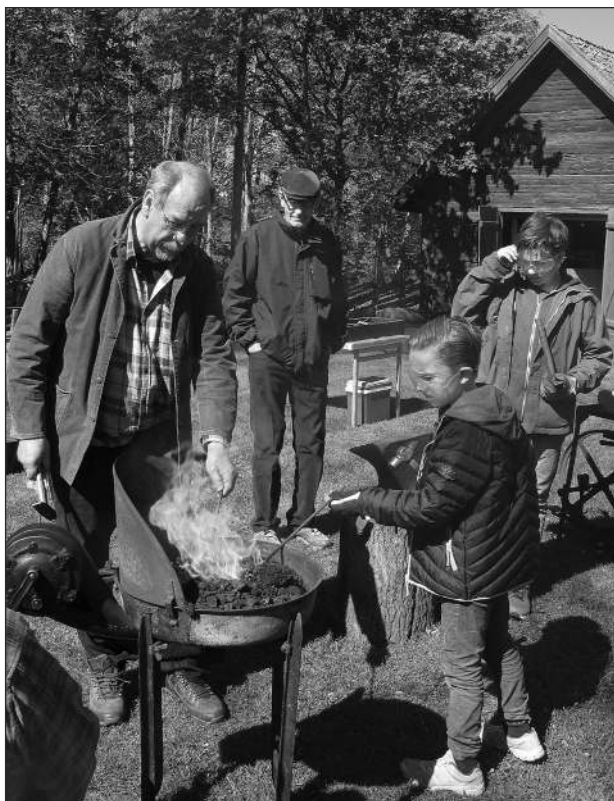

Foto denna sida: Lars Johansson

Ullervads smedja år 1951. Tavlan är målad av folkskolläraren i Ullervad, Ingemar Karlberg.

Midsommar

Torsdagskvällens förberedelser kunde trots regntunga moln genomföras i uppehållsväder. Uppslutningen var fantastiskt och efter väl förrättat värv var det inte mindre än 60 vuxna och 20 barn, som slog sig ner runt matborden i den något kyliga kvällen.

Midsommaraftonen blev lika festlig och välbesökt som vi blivit vana vid, trots att delar av firandet stördes av duggregn – stillsamt under gudstjänsten, ihållande under dansuppvisningen.

Däremellan var det dock uppehåll och just när stången restes bröt solen fram för en kort stund.

Besökarna kom som vanligt från när och fjärran – denna gång med en hel busslast franska ungdomar som nyfikna firare. Annars var det mesta som vanligt: friluftsgudstjänst, Rørsås spelmän, Mariestads folkdansgille och Kristin Svensson som ledare för barnens dans runt stången. En nyhet kunde dock noteras – ett leksakshjul att spela på för de yngsta.

Johannes Ekström fäster blommor på majstången medan Cecilia Blomkvist och Joakim Lilja binder en krans.

Franska ungdomar firar svensk midsommar – och poserar gärna för fotoagraferna.

Rösås spelmanslag har medverkat vid mid-sommarfirandet i Karleby varje år ända sedan starten 1976.

Årets stipendium ur Ernst och Astrid Anderssons minnesfond tilldelades karlebyföretaget Mariestadsblommor AB. Bolaget är en av Västsveriges största producenter av krukväxter som satsar på biologisk växtbekämpning och minimal vattenförbrukning. Truls Wiberg överlämnade stipendiet till företagets VD, Björn Niklasson.

I väntan på dansen ...

Besök av kultur- och fritidsutskottet

I samband med invigningen av Kulturstigen framförde kommunalrådet Johan Abrahamsson önskemålet att få återkomma och göra en guidad vandring med hela kultur- och fritidsutskottet för att sedan hålla ett utskottsmöte på Persgården. När det så var dags i början av juni, satte ett störtregn effektivt stopp för vandringen. Den fick ersättas av en muntlig information av Truls Wiberg och Åke Möller, där vi i samband med en fika fick tillfälle att informera om föreningens verksamhet, om Kulturstigen och om Karlebys spännande historia.

Våffelcafé

Skam den som ger sig! Under de inledande åren har väl vårt våffelcafé inte direkt blivit någon publik succé. Däremot har de som kommit strött lovord över våra våfflor, bakade efter Eivor Halléns hemliga recept. Men ryktet har tydligen börjat sprida sig.

Under den gångna sommaren kom gästerna i betydligt större skaror. Vi blev faktiskt tvungna att köpa in ett extra våffeljärn och öka "personalstyrkan". Nästan varje gång kom omkring 65-70 personer, som lät sig väl smaka.

Kretsmötet

I november samlades alla kommunens hembygdsföreningar i Persgården för det sedvanliga kretsmötet. Deltagarna bjöds på ett innehållsrikt program.

Kommunalrådet Johan Abrahamsson presenterade kommunens nyantagna kulturplan. Den stimulerade till en mycket givande diskussion om hembygdsföreningarnas bidrag till kulturlivet och om kommunens möjligheter att på olika sätt hjälpa föreningarna.

Mot bakgrund av flyktingkatastrofen beslöts att tillsätta en kommitté med representanter från alla föreningar, för att se om och hur vi skulle kunna agera gemensamt.

Mats Karlsson informerade om den underhållsplan som upprättats avseende vår förenings byggnader och erbjöd sig att ställa datorprogrammet till övriga föreningsars förfogande.

Årets friluftsgudstjänst

på Kapellplatsen genomfördes i ett strålande sommarväder. Gudstjänstbesökarna var omgivna av mogna vetefält som vajade för lynniga men ljumma vindar och långt borta i fjärran anade man en skördetröskas motorljud.

Karin Sterzel, nytilträdde komminister i Lugnås-Ullervads pastorat, svarade för gudstjänsten tillsammans med kantor Inger Berzelius.

I skuggan under Persgårdens mäktiga askar bjöd sedan Hembygdsföreningen på sedvanligt kyrkaffe, serverat tillsammans med utsökta våfflor med grädde och sylt.

En riktigt lyckad julmarknad

Kanske var det den kalla och vackra novembersöndagen, kanske det nybakade brödet och det rika utbudet av mer eller mindre julaktiga varor, kanske det värmande julkaffet inne i stugan som lockade rekordmånga julmarknadsbesökare till Persgården.

Eller kan det ha varit tomten? Han fick en riktigt hektisk eftermiddag i mötet med omkring 70 godissugna barn!

Hembygdsföreningen kunde notera både försäljningsrekord och serveringsrekord och tidvis var det svårt att hitta parkeringsplatser. Efter att ha testat olika helger tycks vi ha hittat rätt. Boka redan nu in söndagen före första advent för årets julmarknad på Persgården!

Persgårdstomten, som i gamla tider var en välkänd figur, har återvänt – om än bara för en dag. Och återväxten tycks redan vara säkrad! Foto: Martin Hermansson

Musik i lillstugan

För styrelsen avslutades arbetsåret 2015 på ett annorlunda sätt – med underhållning i julens och tomtens tecken. Initiativtagare var Kristin Svensson, som också hade lämnat förslag på lokal: lillstugan på Persgården. Den lilla stugan upplystes av ljuset från den öppna spisen, när rummet fylldes av härlig jul- och folkmusik. Runt väggarna trängdes styrelseledamöterna med sina respektive.

Kristin underhöll på fiddla och sjöng folkliga och lite ovanliga julvisor. Musiken förgylldes av Daniel Åhlmans slagverk. Sångerna varvades med Kristins berättelser om tomten – alltså den riktiga tomten. Den lille grå gubben som förr i tiden bodde på gårdarna och som antingen var en flitig hjälprea i arbetet eller ställde till med förtret och oreda. Allt beroende på hur han blev behandlad av gårdsfolket.

.....

P. S.

D. S.

Nyförvärv – körhuset utmed Karlebyvägen

Körhuset vid Nordiska Museets besök 1920.

Vid det gångna årsskiftet blev Hembygdsföreningen ägare till ännu en byggnad vid Persgården. Genom familjen Ekströms välvilliga medverkan köpte vi då det lilla vagnsskjulet – även kallat körhuset – för en symbolisk summa. Vi har redan under många år haft förmånen att få utnyttja byggnaden som förråd, men numera är den alltså vår egen. Bland de föremål som förvaras i den märks framför allt stora delar av inventarierna från den för längesedan nerlagda Norlanders-smedjan i

Leksberg. På utsidan mot ortagården finns en tillbyggd tröskvandring, som även tidigare ägts av föreningen.

Skjulet är i sitt nuvarande skick med största sannolikhet från senare delen av 1800-talet. Det fotograferades omkring 1920 i samband med Nordiska Museets dokumentation av Karleby och var då försett med halmtak. Vid museets granskning ansåg man att det kunde röra sig om ”*del av någon äldre länga*”. I så fall kan vi av äldre kartor dra slutsatsen att byggnaden har sina rötter i 1700-talet.

Hembygdsföreningen kommer nu att undersöka möjligheterna till bidrag för att bygga en smedja i körhuset. Traditionen med en årlig smidesdag, tillgången på redskap och verktyg från Norlanders smedja och vår egen Regulax-motor gör det lockande att skapa en riktig, gammaldags smedja. Det skulle förhoppningsvis bli ytterligare en intressant attraktion vid Hembygdsgården!

Nytagen bild i januari 2016 av Åke Möller

Reparationen av Klockstapeln på Kapellgården

- av Truls Wiberg och Elisabeth Göthberg -

Bakgrund

På Tidans västra brädd står en grå klockstapel som säkert många åker förbi varje dag till och från arbete, utan att lägga märke till den. Den står bara 200 meter nordöst om Karleby pendlar-parkering, söder om Mariestad. Klockstapeln uppfördes av Ullervad-Leksbergs Hembygdsförening 1992, och konstruerades utifrån grävningsfynd på platsen och äldre förlagor i Vadsbo härad.

Vid utgrävningarna av Kapellgården under åren 1987-1989 fann man betydande lämningar, som kom att ge ny värdefull information om traktens tidiga historia. Där hittades spår av två kyrkobyggnader och en omfattande kyrkogård, samt resterna av en nedbrunnen klockstapel med nio stensatta stolphål, vilka bildade en kvadrat om 4x4 m. Även skärvor efter en krossad kyrkklocka hittades.

Vid uppförandet av den nya klockstapeln 1992 användes fura med hög andel kärna. Bara stora gamla tallar ger tillräckligt hög kärnandel och stolparna som man fick som gåva hade ytterst en splint av cirka en tums tjocklek. Splinten är inte

*Ett av de kraftigt rötskadade benen.
Foto: Elisabeth Göthberg*

lika motståndskraftig mot väder och vind, röta och svampangrepp. Vi hade under de senaste åren sett, att de stolpar som hade stora utåtvända margsprickor också var de som var hårdast angripna av röta. Likaledes kunde man med kniv tränga in i splinten på nästan alla stolparna under marknivå. Hembygdsföreningen insåg snart att vi var tvungna att alliera oss med flera för att kunna lösa uppgiften med renoveringen. Vi önskade att säkerställa klockstapeln inför framtiden samt att bidra till förståelsen för ett av kommunens mest intressanta och tillgängliga arkeologiska besöksmål, Karleby gamla kyrkplats.

Rådgörande Förarbete Planering

För ett par år sedan renoverade timmerman Jörgen Rånge (Knappegårdens Bygg och Hantverk) Lorentzbergs ladugård för hembygdsföreningen med ett gott resultat, så i slutet av 2014 var det naturligt för Åke Möller, att fråga om han igen ville hjälpa oss. Efter besiktning framkom Jörgen Rånge med olika förslag - dels byte av tre ben och placering av hela klockstapeln på en syll ovan jord och dels ett annat förslag där man bytte två hela ben men lät klockstapeln bli stående i jord. Det första förslaget hade blivit för dyrt och själva karaktären av en tidig klockstapel med benen nedsatta i jorden ville gå förlorad. Vi valde i samråd med Jörgen Rånge, till sist - att skarva två ben, då det visade sig allt för omfattande att byta hela ben. Då skulle vi varit tvungna att ta bort hela eller delar av taket. Genom att byta träslag kunde vi uppnå en längre hållbarhet. Ett tag övervägde vi ek men gick snart ifrån det, då Jörgen Rånge förespråkade lärk, som det senare visade sig att där fanns tre stockar i kärnträ i Lyrestad, som skulle vara väl ägnade att skräda till ben på klockstapeln.

Finansiering

När vi räknade på Jörgen Rånges offert och därtill lade de förväntade utgifterna till övriga arbetsuppgifter stod det tydligt att vi var tvungna att ansöka om hjälp till att finansiera projektet. Åke Möller inviterade länsstyrelsens Lars Jacobzon ut på besiktning där vi förklarade vad vi ville göra och fick ett förhandsbesked om möjligheten för bidrag. Vi förhörde oss hos Mariestads och Ullervad församlingar och de var intresserade av att bidra till renoveringen. Ansökningar till de tre samt till Hedins stiftelse blev avsända och snart kom positiva svar. Till vår stora glädje så var där nog bidrag till att projektet kunde påbörjas.

Dokumentation

Redan tidigt i processen allierade vi oss med Elisabeth Göthberg, tidigare museumschef vid Vadsbo Museum, som fungerade som antikvariskt ombud. Hon har följt projektet på närmsta håll och dokumenterat med foto och avslutande rapport till Länsstyrelsen.

Planläggning

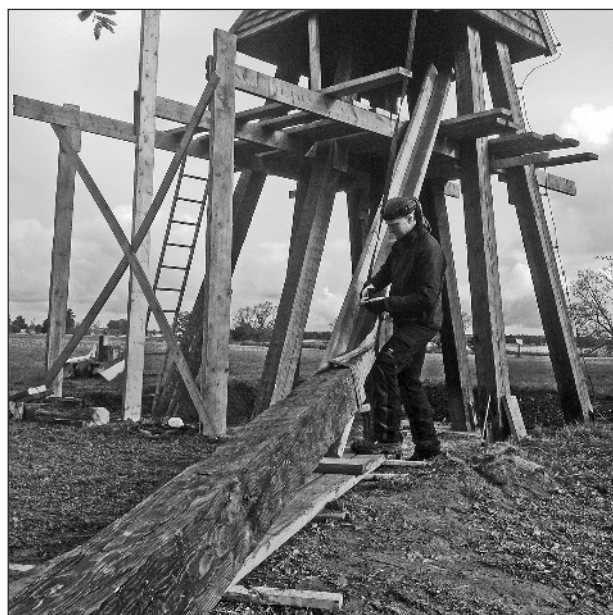
Vi övervägde olika tillvägagångssätt med hänsyn till hur vi skulle säkra att benen fick lång hållbarhet. Det är framför allt svampar som är snabba att

bryta ner trä, men de kräver en hel del syre. I våt blålera håller sig trä bra. Kemiska träskyddsmedel finns att tillgå, men då det bästa medlet har mycket stor giftighet för bl.a. fisk blev det frånvalt igen på grund av att avståndet till Tidan endast är 160 meter och att klockstapeln är dränerad, vilket snabbt kunde medföra att träskyddsmedlet hamnade i Tidan med sin mycket skyddsvärda unika Tidanö-ring. Kvar av valmöjligheterna, var gammaldags trätjära som klockstapeln ju redan är behandlad med. Den har visat sig ge ett gott skydd ovan jord och ett visst skydd i jord.

Vi valde till slut att dränera grunden ytterligare så att regnvatten snabbt leds bort från området runt klockstapeln och att skapa ett bra, torrare mikroklimat runt varje ben där svampar och bakterier skulle ha sämre livsvillkor. Det sista ville vi uppnå genom att använda trätjära och fylla hålet med större stenar med luftrum mellan sig. Ingen jord tillåts att komma i kontakt med benen. För att leran inte skall pressas uppåt och de tunga stenarna blandas med leran måste man lägga en fiberduk i botten mellan leran och stenarna. De lite större stenarna ville också göra det enklare att frilägga benen för en framtida inspektion och förnyad tjärning.

Kjell Skogsberg med skyffel och Truls Wiberg i gräv-maskinen. Foto Elisabeth Göthberg

Uppsättning av nya ben. Foto Jörgen Rånge

Fundamentet är frilagt. Fr. v. Ingemar Karlsson, Kjell Skogsberg, Jan Rönnholm och Truls Wiberg. De två benen som är värst rötskadade ses ytterst. Foto Elisabeth Göthberg.

Arbete

Under våren 2015 skräddade Jörgen Rånge två grova rena kärn-lärkstockar till 9x9 tum i rotändan och svagt smalare uppefter, som fick ligga och torka tills hösten när han hade lovat att komma och hjälpa oss. Den tredje stocken var lite besvärlig och den blev skrädd utan avsmalning, vilket senare skulle visa sig vara till vår fördel.

All jord som bestod av styv Vadsbo-lera, hade vi i början av augusti grävt bort med en stor arbetsinsats av Kjell Skogsberg och Jan Rönnholm med skyfflar och Ingemar Karlsson och Truls Wiberg med en mini grävmaskin (Volvo EC18C med 4 meters räckvidd). Mats Karlsson och Jan Rönnholm hade ställt traktorer och vagnar till förfogande. Hålet blev gott och väl 5x5x0,5 meter eller knappt 14 m³. Vid arbetet frilades ramverket i betong som stolpändarna var fästade i via intakta galvaniserade vinkeljärn. Hjärtstocken i mitten hade ett eget

fundament. Jan Rönnholm lade ner dränering som förbands med en befintlig dräneringsbrunn.

Nu väntade vi bara på Jörgen Rånge som kom i utlovad vecka och snabbt fick tagit bort de två gamla hörnbenen i NV och i SV, som visade sig att vara nästan genomruttna nere vid fästet. Nästan lika snabbt kom de två nya benen på plats. Benen sammanfogades med bladskarv precis under hatten där det inte kan ses nerifrån. De nya benen är av lärk med hög andel kärna. Vi hann tyvärr inte se eller fotografera just denna intressanta del av processen. Till sin hjälp hade Jörgen Rånge - Björn Frodin (Timmerbjörn) och Stefan Jonasson (SJ Bygghantverk och Byggnadsvård).

Jörgen Rånge konstaterade vid undersökning av de övriga sju benen, att även de måste åtgärdas. Han presenterade en helt ny idé och den krävde, liksom alla ändringar, Länsstyrelsens godkännande, som vi också fick. Vi hade under hela proces-

sen ett mycket bra samarbete med Lisa Ragnars-
son, Länsstyrelsen, Mariestad

Holkarna – en ny lösning

Resultatet blev att de skadade benen rensågades från röta, och upp till ca 70 cm höjd. Kvar stod kärnan med en diameter om cirka 4,5 tum. Därefter försågs benen med dropplister av lärk och kläddes in med nya skydd av lärk i form av holkar. Dessa högs i överensstämmelse med de ursprungliga benen till 9x9 tum och spräcktes i två delar och urholkades. Här kom det extra benet som låg färdigskrätt till användning. Genom att använda spräckning blev skarven i det närmaste osynlig. Delarna skruvades fast, vilket ger bättre möjligheter att syna virkets kondition i framtiden. De kom-

Foto Truls Wiberg

pletterade delarna samt det renhuggna området har strukits med tjära/linolja in- och utvändigt.

Denna metod att byta ut rötskadat virke på klockstapelns stödben med specialhuggna holkar och dropplister fick under arbetets gång en egen benämning, ”Karlebymetoden”. Skulle någon undra varför de två nya benen inte är försedda med dropplister, kan vi berätta att dels önskar vi inte att försvaga konstruktionen i onödan av bara kosmetiska skäl och dels är vi intresserade av att se hur länge lärk håller jämfört med furu som bara höll i 23 år.

Inga nya arkeologiska fynd har gjorts vid grävningarna under arbetets gång.

Stenfyllning

I botten lades den kraftiga fiberduken och de största stenarna staplades runt benen för att skapa så stora luftfickor som möjligt runt dessa. Därefter fyllde vi upp med totalt 24 ton s.k. ”kattskallar”. Det är sorterade avrundade sten som blivit slipade i förbindelse med avsmältningen efter sista istiden. Jonas Jonzon påbörjade handläggning av någorlunda likartade stenar på ytan. Ett arbete som fortsätter våren 2016. Därefter får vi vänta på bra väder så vi kan få tjärat hela klockstapelns. Klockstapelns står åter vacker på Karleby Kapellgärde.

Stefan Jonasson tjärar och Björn Frodin provar holken. Foto Åke Möller

Two completely new legs, seven holks. Återstår påfyllnad av kullersten. Foto Truls Wiberg

24 tons hand-laid kullersten, now together with the drainage, offers the possibility of air circulation around the legs. Foto Truls Wiberg

Tidan – en kraftfull å. Soopenskvarn

Om vattenkraft och vattenverk i gångna tider

- av Åke Möller -

Efter ett års uppehåll återkommer nu artikelserien om vattenverken i ån Tidan. Förra gången handlade det om Stora och Lilla Brokvarn i Ullervad. Härifrån flyttar vi oss nu bara tvärs över ån, och stannar kvar vid samma vattenfall. På åns norra sida låg två kvarnar med förmodade rötter ner i medeltiden. Genom seklerna har deras namn varierat, men de har i vår tid varit kända som Borruds kvarn och Soopenskvarn.

De äldsta uppgifterna som gått att finna i arkiven avser Soopenskvarn, som den här artikeln handlar om. Borruds kvarn presenteras i nästa årsskrift.

Nedströms Ullervads bro delar sig ån i två armar. På den norra sidan låg Soopenskvarn och Borruds kvarn, på den södra Stora och Lilla Brokvarn.

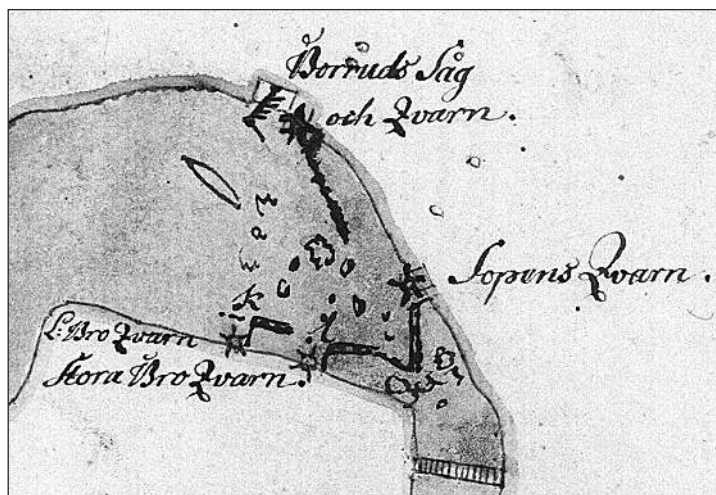
Med Gustav Vasa fick Sverige i mitten av 1500-talet en skatteredovisning, som gör det möjligt att följa enskilda fastigheter i särskilda förteckningar. 1558 omnämns där "Ullerffva qvarn med 2 par stenar" och "Den andra Ullerffva qvarn med 2 par stenar". Under 1570-talet förekommer sedan två öde kvarnströmmar i Ullervad. Att man använde benämningen "öde kvarnströmmar" betyder förstås att det tidigare stått kvarnar här, men att de då var borta eller utan verksamhet. Möjligen

kan uppgifterna gälla en av – kanske båda – de kvarnar som nämnts här. Alternativt avses Stora Brokvarn och/eller Kottholmens kvarn. Den senare låg uppströms bron.

Länge är det svårt att skilja Soopenskvarn från Borruds kvarn. Den äldre benämningen på båda är kort och gott "*en kvarn i Ullervad*", och de kan i bästa fall skiljas åt i jordeböckerna genom att man angav ägarnas namn. Först i 1749 års specialjordbok förändras detta. Då görs ett tillägg: "*Sopens kallad*" respektive "*Båruds kallad*". Detta är första gången som jag sett dessa namn i skattelängderna. Det är inte så märkligt att namnen hade hunnit etablera sig. Då hade kvarnarna ägts av familjerna Soop respektive Bonde på Borrud i mer än ett sekel. I andra sammanhang har namnen förekommit tidigare.

Både Soopenskvarn och Borruds kvarn var (eller blev) en bit in på 1600-talet så kallade frälsekvarnar. Det betyder att de ägdes av adelsmän och att de därför var skattebefriade. Som en konsekvens av detta finns de under den här tiden inte med i skattelängderna.

I stället förekommer kvarnarna allt oftare i Vadsbo häradsrätts domböcker. I allmänhet gällde det processer mellan kvarnägarna eller deras mjölnare, men ibland kan man också hitta uppgifter om ägarbyten. Där framgår att det inom loppet av 12 år, med början 1634,

Vid det första fallet norr om Ullervads bro låg Stora Brokvarn och Soopenskvarn på var sin sida om ån. Detalj av karta från 1779.

gjordes affärer med båda kvarnfastigheterna. Då etablerade sig först ätten Soop och sedan ätten Bonde som ägare till var sin kvarn. Bara ett par år efter Jöns Bondes köp, uppstod en tvist med gran- nen. Tack vare den ger oss domboken värdefull in- formation om de båda kvarnarnas tidigare historia.

Eftersom den första kända ägaren som jag lyck- ats hitta fanns på Soopenskvarn, inleder jag med den, trots att den ligger uppströms Borruds kvarn. Jag har för överskådligheten medvetet valt att i första hand använda namnet Soopenskvarn, även om kvarnen under långa tider haft andra benäm- ningar.

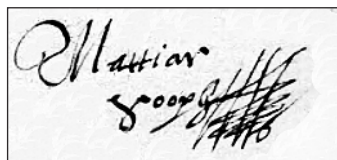
Soopenskvarn (Ullervads kvarn, Kvarngården, Hjelmsäters kvarn)

Första gången som jag med säkerhet kan identifie- ra just den här kvarnen i arkiven är 1634. Då sålde Gustaf Gyllenstierna *"En Qwarn i Ullerfua"* till Gustaf Krabbe. Men *"välborne herr Mathias Soop låter klandra köpet på sina barns vägnar"*. Resul- tatet blev att Mathias Soops barn Carl och Gus- taf, 13 respektive 10 år gamla, året därpå blev nya ägare. Under affärens gång återkommer kvarnen flera gånger i domboken, då under benämningen *"Ullerfva kvarn"*.

Anledningen till klandret var att bröderna Soop kunde hävda släktskap med säljaren. Kanske Gus- taf Krabbe också kunde göra det, men i så fall har barnen varit närmare släkt. Det handlar om börd- rätt – en förköpsrätt som tillkom släktingar till säl- jaren, där närmaste släkting hade företräde.

Den sägen som gör gällande att barnens farbror, översten Eric Soop, skulle ha fått kvarnen som be- löning av Gustav II Adolf för sina insatser under slaget vid Dirschau 1627 måste alltså sakna all grund.

När kvarnköpet genomfördes var Mathias Soop lagman i Ingermanland och häradshövding i Kex- holms län i Finland. Han hade ändå koppling till våra trakter eftersom han 1617 hade fått Helgåsen i Björsäter som sätesgård av änkedrottning Chris- tina. Han var gift med Anna Gyllenstierna, vars bror Göran var far till säljaren Gustaf Gyllenstier-

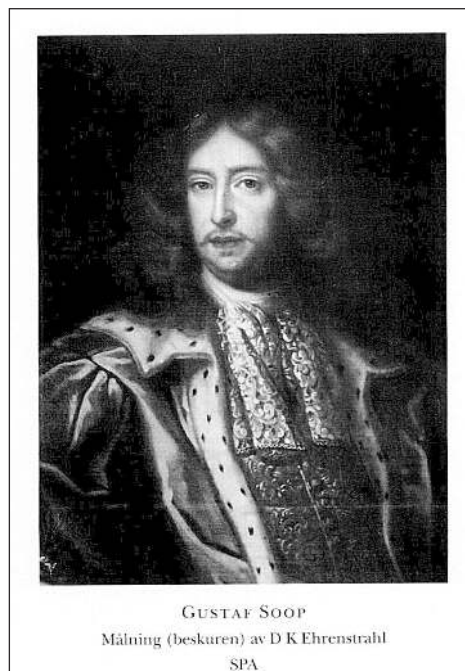
Mathias Soops namnteckning

Gustaf ärvt kvarnen efter sin far. När fadern dog 1618 var Gustaf bara tre år och när kvarnen såldes till bröderna Soop, var han ännu inte myndig.

I praktiken förefaller det som om Mathias Soop kom att betrakta kvarnen som sin egen, även efter att sönerna blivit myndiga.

Processen 1648-49

När Jöns Bonde på Borrud 1646 hade förvärvat kvarnströmmen strax nedanför Soopenskvarn och uppfört en ny kvarn där, blev det en process re- dan efter två år. Mathias Soop anklagade sin nya granne för att ha förstört hans kvarn. Bondes ny- uppförda kvarndamm var så hög att fallet ovanför blev för litet – det blev *"bakflod"*, och den fick Soopenskvarns kvarnhjul att tidvis stå stilla. Ett annat bekymmer var att Soops tullinkomster dras-

Gustaf Soop var ägare till Soopenskvarn i 44 år och sedan drevs verksamheten av hans dödsbo i ytterligare mer än 10 år. Foto från Riksarkivets hemsida.

tiskt minskade på grund av den nya konkurrenten. Genom den besiktning som tingsrätten lät göra, får vi fakta om båda kvarnarnas bakgrund.

Soopenskvarn uppges vara en frälseägd *”gam-
mal åldrig tullkvarn ... med en urminnes, obe-
stridd äganderätt”*. Det borde innebära att den
tillkommit senast i början av 1500-talet – kanske
långt dessförinnan. Men under den pågående pro-
cessen uppges kvarnen vara *”borttagen och utflu-
ten av en stor vattenflod”*. Detta syftar säkert på
”Olofsmäsoffoden”. I slutet av juli 1649 (Olof
hade namnsdag 29 juli) drabbades Mellansverige
av ett regnoväder som sedan pågick under två må-
nader. Det förorsakade enorma översvämningar,
missväxt och svält.

Under Göran Gyllenstiernas tid hade antalet
kvarnstenar ökat från ett till två par. Därefter hade
ytterligare ett stenpar tillkommit, samtidigt som
man byggt till en sågkvarn. Men nu var alltså hela
kvarnanläggningen bortspolad och totalt raserad.

Domstolen beordrade Mathias Soop att bygga
upp sin kvarn och sin damm *”vid sitt [eget] land”*
– som jag tolkar det – något längre uppströms
än den bortflutna anläggningen, *”eftersom vat-
tenfloden har avskuret det senaste kvarnstället”*.
Däriigenom minskade också faran för bakflod.
Den risken ansågs sedan helt elimineras genom
att Borruds kvarn tvingades sätta in dammluckor
och öppna dem vid högvatten. Enligt domen fick
Soopenskvarn i fortsättningen bara använda sig av
två par kvarnstenar – och så förblev det i nästan
två sekel. Någon ny såg kom inte att återuppföras.

Från frälse- till kronokvarn

Mathias Soop och sonen Carl dog inom loppet av
två år och från 1655 var därför Gustaf Soop ensam
innehavare av Soopenskvarn. Efter hans bortgång
1679 drevs kvarnen under mer än 10 år i dödsboets
regi. Sedan övertogs den av Gustafs äldsta dotter
Anna Maria Soop, men på sedvanligt sätt var det
hennes make, Axel Wachtmeister af Björkö, som i
alla sammanhang företrädde henne.

1697 beslöt en kvarnkommission i Skaraborg
att Kronan (staten) hade äganderätten till samtliga

frälsekvvarnar i ”allmänningssån” Tidan. Det inne-
bar slutet för den skattefrihet som frälset tidigare
hade haft. I motsats till sin granne på Borruds
kvarn accepterade Axel Wachtmeister stillatigan-
de kommissionens beslut. Resultatet blev att Anna
Maria Soop fick behålla dispositionsrätten till
Soopenskvarn, men i fortsättningen var hon alltså
tvungen att betala skatt för den.

Under flera decennier i slutet av 1600-talet hade
Soopenskvarns ägare problem med sina mjölnare,
först med Jacob Larsson, sedan med dennes son,
David Jacobsson. Enligt domstolsprotokollen stal
David mjöl från sina kunder, misshandlade både
föräldrar och grannar och uppträdde allmänt stö-
rande. Närmaste grannen på Brogården – då belä-
gen omedelbart norr om bron – påstod inför tinget
att David *”använder svordomar i en sådan omfatt-
ning att Gud kan straffa ett halvt land”*.

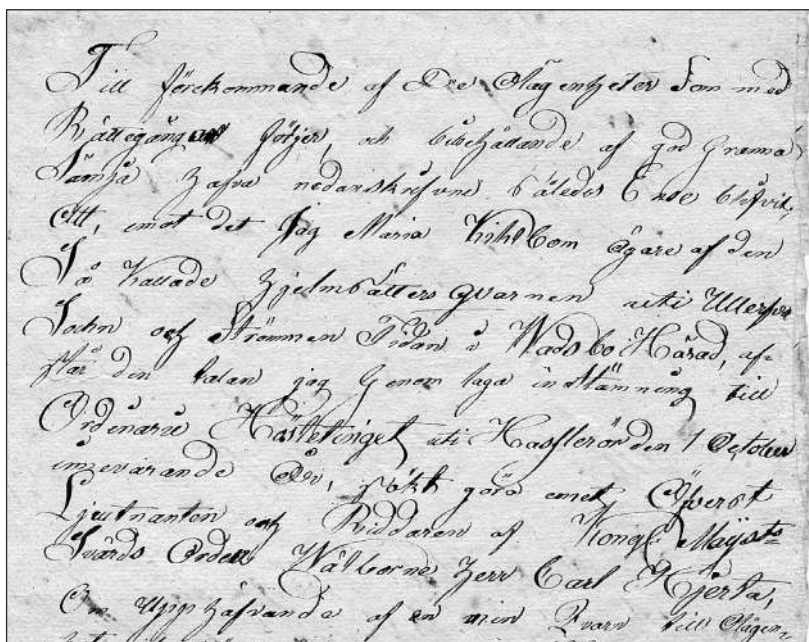
Från Hjelsäters till Soopens kvarn

Kvarnens ägare var vid den här tiden bosatta på
Hjelsäters gård i Medelplana socken på Kin-
nekulle. Det officiella namnet kom därför att bli
Hjelsäters kvarn. Det är det namnet som huvud-
sakligen förekommer i samtida handlingar och det
kom sedan att användas även långt efter det att
kopplingen till gården hade upphört. Det var Gus-
taf Soop som hade gift sig till Hjelsäter, när han
1668 ingick sitt andra äktenskap med sin syssling
Christina Soop, som då ägde gården.

En man av den högättade familjen Soop kallades
ofta av ”vanligt folk” för ”Soopen”. Med hänsyn
till familjen Soops långvariga ägande av Hjelm-
säters kvarn, är det kanske inte så konstigt att det
etablerade namnet så småningom blev Soopens
kvarn, senare sammanskrivet till ett ord.

Men det finns ännu en benämning som kan kopp-
las till Soopenskvarn. Bland de gårdar som under
senare delen av 1500-talet fanns i Ullervads stad
förekommer Qvarnegården. Av Ullervads äldsta
kyrkobok framgår att detta var ett äldre namn på
Soopenskvarn – kanske rentav det ursprungliga?

Anna Maria Soop levde ända till 1735 och över-
levde därför även sin andra make, Carl Gyllen-

"Till förekommande af De Olägenheter Som med Rättegångar följer, och bibehållande af god Granna-Sämja hafver nedanskrifvne således Ense blifvit...". Så lyder inledningen till överenskommelsen mellan Maria Kihlbom och Carl Hierta 1754.

Originaldokument i Ullervad-Leksbergs Hembygdsförenings arkiv.

stierna af Ulaberg. I skattelängderna står hennes dödsbo som ägare ännu 1750, men eventuellt kan kvarnen då redan ha varit såld.

Borgerskapet i Mariestad tar över

Näste ägare blev handelsmannen i Mariestad Olof Kihlbom, men hans innehavstid blev kort eftersom han avled redan 1751. Soopenskvarn övertogs då av hans änka Maria Ram Kihlbom, som levde till 1772. (Hon hade tidigare varit gift med Philip Tidström och hade med honom bland annat sonen Anders Philip Tidström. För eftervärlden är han känd som författare av två akademiska avhandlingar om Mariestad, utgivna 1748 och 1752.)

1754 stod en ny process för dörren mellan ägarna till de två grannkvarnarna. Orsaken var densamma som ett drygt sekel tidigare: en nybyggd och för hög damm vid Borruds kvarn medförde bakflod vid Soopenskvarn. Men den här gången fick tvisten en fredlig lösning – det blev förlikning inför domstolen.

"För att undvika de olägenheter som följer med rättegångar och för att bibehålla en god grannsämja", träffade Maria Kihlbom en överenskommelse med Carl Hierta på Borruds kvarn som innebar att hennes mjölnare skulle släppa fram så mycket vatten som möjligt, mot att Hierta gjorde förändringar i sin dammbyggnad och satte in dammluckor. Dessutom lovade Hierta att ersätta all den skada som kunde drabba "Madame Kihlbom". Avtalet blev sedan "inskrivet i domboken ord för ord".

I samband med den omfattande utredningen av översvämningarna i nedre Tidandalen 1779 noterades att fallhöjden vid Soopenskvarn var omkring 113 cm. Kvarndammen sträckte sig ut mot åns mitt och var nästan sammanbyggd med Stora Brokvarns damm. Den lilla öppning som fanns mellan dem var långtifrån lagens

krav om att en tredjedel av bredden (kungsådran¹) skulle vara fri. Soopenskvarn drabbades därför av det generella beslutet att alla dammbyggnader som gjorde intrång på kungsådran skulle kortas ner.

Någon gång efter Maria Kihlboms död 1772 och senast 1783 blev vice borgmästaren i Mariestad, Håkan Undén, ägare till Soopenskvarn. Han tycks inte ha varit så betalningsvillig, så myndigheterna fick tillgripa utmätning för att få honom att betala sin kvarnskatt. Därför är det inte så konstigt att det snart blev ägarbyte igen – och en tillfällig återkomst för adeln. 1787 var det riksrådet och greven Ulric Scheffer på Stora Ek som innehade Soopenskvarn.

Året därpå skulle det enligt myndighetsdirektiv

¹ Tidän var en av tre åar som enligt ett bihang till äldre västgötalagen kallades allmänningssä. Ett sådant vattendrag ansågs tillhöra det allmänna. Det kallades även "kungsådra", vilket syftade på att kungen och Kronan gjorde anspråk på vattenrätten. "Där kungsådra av ålder varit, skall en tredjedel av vattnet lämnas öppet", fastslogs i en lag från 1700-talet, men regeln hade gällt långt tidigare.

utföras bergsprängning i strömmen utanför kvarnen för att förbättra vattenflödet – kanske som en följd av 1779 års utredning? – men beslutet överklagades. Om det blev någon sprängning framgår inte av mina källor.

Om Scheffer förblev ägare fram till sin död 1799 har jag inte lyckats utreda, inte heller vem som tog över. Näste kände ägare är Lars Carlsson på Östergården – senare riksdagsman och stamfader för släkten Carlander i Ullervad. Det uppges att han varit delägare under tidigt 1800-tal, men det är inte känt vem han delade ägarskapet med. Han hade förstås en anställd mjölnare, men sonen Lars-Johan Carlander var ansvarig för driften.

Epoken Carlander

Efter Lars Carlssons död 1823 drevs kvarnen av dödsboet under sex år. Vid arvskiftet 1829 kom den på Lars-Johan Carlanders lott. Han bodde då redan på Soopenskvarn sedan tre år. Dit hade han flyttat som mjölnare när den förra mjölnaren hade

avlidit. Och inte bara det. Han hade gift sig med dennes dotter!

Lars-Johan Carlander beskrivs som en mycket driftig person, som på äldre dagar kom att titulera sig direktör. Mjölnarbostaden – dit makarna Carlander hade flyttat – var belägen på strandbrinken och kallades i folkmun för ”farfarsbyggningen”.

Ända sedan mitten av 1600-talet hade Soopenskvarn haft två grovmäldsstenar. 1829 fick Carlander tillstånd att även installera ett par kvarnstenar för siktmäld – trots andra kvarnägares protester. Det är lätt att förstå invändningarna. Inom ett avstånd av en dryg kilometer fanns totalt 15 par kvarnstenar, som betjänade bygden. I samband med skattläggningen två år senare utfördes den sedvanliga besiktningen, och genom den kan eftervärlden få information om kvarnen.

Lars-Johan Carlanders son Johan blev redan i unga år mjölnare hos sin far. Han kom senare att arrendera verksamheten och tog över som ägare omkring 1870. Även han var en handlingskraft-

Från besiktningsprotokollet 1831

Efter att Lars-Johan Carlander fått tillstånd att installera ett par täljstenar för att producera siktmäld – mala ett finare, s.k. siktat mjöl – skulle myndigheterna bestämma hur stor årlig skatt han skulle betala för den nya produktionen. Beslutet föregicks av en besiktning, där protokollet innehåller en hel del fakta om den nya verksamheten.

Den befintliga kvarndammen betjänade även det nya kvarnhjulet, vars diameter var 3,15 m. Liksom alla andra vattenhjul i nedre Tidandalen drevs det med underfall. Dammväggen var cirka 22 m lång, 1,2 m hög och 1,8 m bred. Rännan som ledde fram vattnet till vattenhjulet var 3 m lång, 1 dryg m bred och 20 cm hög.

De nya kvarnstenarna var 150 cm i diameter och vardera 15 cm tjocka. De bedömdes inte kunna vara i drift mer än två månader eller 52 dagar om året och under den tiden bara mala totalt 89 tunnor (1 tunna = 145,6 liter), varav fem för det egna husbehovet. Tullen (kvarnägarens inkomst) på de övriga 84 tunnorna beräknades efter 2 kappar per tunna. Det gav en total tullinkomst om 5 tunnor 8 kappar om året, varav skatten utgjorde en fjärdedel. Den skulle betalas i råg och vete, hälften av vardera. För det nytillkomna stenparet fick alltså Carlander skatta 1 tunna 10 kappar.

Som jämförelse kan nämnas att de befintliga två paren grovmäldsstenar hade en diameter om drygt 125 cm, men var betydligt tjockare än täljstenarna. För dessa betalades sedan tidigt 1700-tal fem tunnor spannmål om året i skatt, med rätt att i stället erlägga skatten i pengar.

tig företagare som ”drev upp kvarnrörelsen till den förnämligaste i orten”, konstaterar Ullervads-kännaren Georg Löfgren i sin skrift Ullervad i svunna tider. Verksamheten omfattade då även handel med mjöl och gryn, som med dagliga hästransporter levererades till köpare i Mariestad och Moholm. Det betyder att kvarnverksamheten nu hade kompletterats med ett grynverk.

Sedan ägaren till Borruds kvarn och såg, Isak Forsell d.y. avlidit 1867 arrenderade Johan Carlander även den verksamheten, för att nio år senare köpa både den och fastigheten tillsammans med nämndemannen Anders Pettersson i Brogården. Denne drev sedan tidigare Brogårdens såg, belägen mitt för Trilleholm. (Brogården bestod av två gårdar, den andra ägdes av Jonas Jonsson och senare av hans son Frans L. Jonzon.)

Johan Carlander uppförde 1872 en ny bostad vid Soopenskvarn åt sig och sin familj. Det blev en mäktig byggnad, som delvis uppfördes på gammal grund. En valvslagen källare under en del av huset har daterats till sent 1600-tal eller tidigt 1700-tal.

En del dokument och handlingar från Carlanders verksamhet finns bevarade. Som avslutning på den här artikeln redovisas något av innehållet under rubriken ”Kuriosa”.

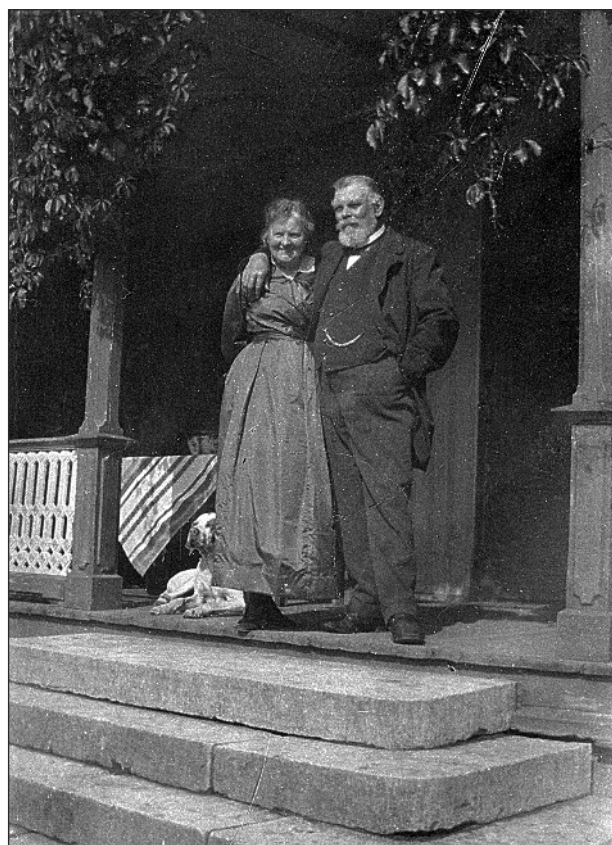
J.A. Jonzon – den siste ägaren

Efter Carlanders död 1885 utarrenderades Soopenskvarn, först till Gustaf E. Svensson under något år, sedan till innehavaren av Nykvarn, Hjalmar Larson och slutligen till lantbrukaren Frans L. Jonzon i Brogården.

När sedan kvarnen år 1901 bjöds ut till försäljning blev det Frans äldre broder, ingenjören och järnvägsbyggaren Johan Anton Jonzon, som för-

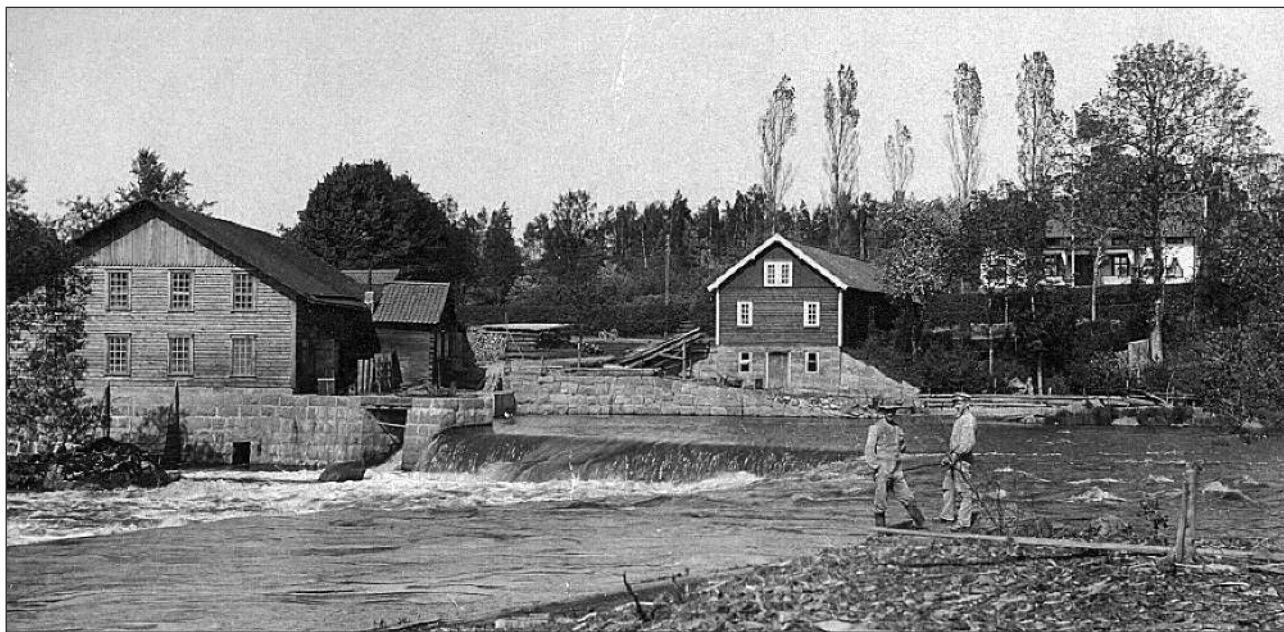
Soopenskvarns manbyggnad uppfördes 1872. På fotot från omkring 1906 står makarna Hedvig (”Vivi”) och J.A. Jonzon framför verandan. På bänken t.h. sitter Hedvigs mor Nina Pettersson. Detta och efterföljande foton är i privat ägo.

J.A. Jonzon tillsammans med hustru och hunden Boj på stora trappan till Soopenskvarn.

Ullervads bro och Soopenskvarn kring sekelskiftet 1900. Framför manbyggnaden ligger "Dahlgrens" och till höger gårdens ekonomibyggnader.

Soopenskvarn 1910. Kvarnen med hjulhuset t.v., kvarnstallet i mitten och manbyggnaden i bakgrunden t.h.

Qvarn- och jordarrende.

Måndagen den 19 nästa Okt. kl. 2 e. m. låta sterbhusdelegarne efter afl. Joh. Carlander i Soopensqvarn genom frivillig auktion på stället under 5 års tid med tillträde den 14 nästa Mars bortarrendera:

1:o. Soopensqvarn om 2 par sammälds- och 2 par siktmäldsstenar samt grynverk.

2:o. Seckestads qvarn om 2 par sammälds- och 1 par siktmäldsstenar samt flerbladig såg med spånhyfvel och cirkeltrissa.

3:o. Stora Broqvarn om 2 par sammälds- och 1 par siktmäldsstenar samt

4:o. $\frac{1}{2}$ mtl Ullervad Tholsg.

Johan Carlander hade drivit tre av kvarnarna i Ullervad. Efter hans död arrenderades de ut genom ett auktionsförfarande. Annonc i Tidning för Skaraborgs län i oktober 1885.

värvade den. Frans fortsatte dock som arrendator, men hade i sin tur anställda mjölnare. Från 1901 hette han Karl Axel Bergström. Under sin tid som mjölnare förlorade Bergström två av sina barn genom olyckshändelser. 1905 omkom hans 5-åriga dotter Anna genom en olycka inne i kvarnen och sju år senare förolyckades den 9-åriga sonen John.

Den 20 november 1912 hade man arbetat med att hugga räfflor i ett par kvarnstenar vid Stora Brokvarn. Överstenen var rest mot en husvägg, understenen låg på marken nedanför. På den satt bröderna Bergström, när överstenen plötsligt tog överbalansen och föll ner. Brodern hann undan, men John fick sitt vänstra underben krossat mellan de sannolikt flera ton tunga stenarna. Ett dygn senare avled han av sina skador på lasarettet i Mariestad.

Decennierna omkring år 1900 utvidgades verksamheten, men det är oklart när det skedde. Det kan tyckas märkligt att det är lättare att följa förändringar i driften före mitten av 1800-talet än därefter. Orsaken är att innan näringsfrihetsförordningen tillkom 1864 måste alla förändringar godkännas av myndigheterna och dessa beslut finns bevarade i arkiven. Därefter finns inga motsvarande handlingar.

Krossad af kvarnstenen. I Stora Brokvarn, Ullevad, var man nyligen sysselsatt med att hacka upp en understen och hade öfverstenen rest mot väggen. Två söner till mjölnaren Axel Bergström å Soopenskvarn, sutto å stenen, då plötsligt öfverstenen tager öfverbalansen och faller ned. Den ene af gossarne hann springa undan, men den 10-årige John fick stenen öfver ena underbenet, hvilket alldeles krossades. Han afled den 21 november.

Den tragiska olyckan 1912 när den ännu inte 10-årige sonen John Bergström omkom fick uppenbarligen stor uppmärksamhet. Det här är ett klipp ur tidningen "Vestkusten – frisinnad veckotidning för svenskarna på Stillahafskusten", som utkom i Kalifornien, USA. Från Internet.

Före 1885 tillkom i alla fall ett grynverk och före 1891 ytterligare ett par siktmäldstenar. Allt detta var borta före 1931. Någon gång efter 1891 kompletterades rörelsen med valsverk och frörenseri och utökades med en helt ny verksamhet: såg och hyvleri.

Klart är att J.A. Jonzon lät modernisera både qvarn och såg. Exakt hur och när är inte känt, men en ritning som Jonzon upprättade visar att han planerade att installera en turbin. Ritningen är försedd med påskriften "Förslag till ändringar å Soopensqvarn", men tyvärr är den odaterad. Kvarnen kom att förses med en turbin, men om just denna ritning följdes vet vi inte. Inte heller när verksamheten elektrifierades.

Efter Jonzons död 1928 arrenderades rörelsen av Carl Lundgren, som åtta år tidigare hade efterträtt Bergström som mjölnare. Men natten till den 23 april 1931 fick allt ett plötsligt slut, när hela anläggningen ödelades av en eldsvåda. Kvarnen med tre par kvarnstenar, valsverk och frörenseri, sågverket med ram och klinga samt hyvleriet brann ner till grunden. Vid den här tiden hade Soopenskvarn en turbineffekt motsvarande 60 hästkrafter.

Orsaken till branden var sannolikt en kortslutning i sågens elektriska ledningar. Anläggningen

var försäkrad för 40 000 kronor, men eftersom lämningarna värderades till 5 000 fick Skaraborgs läns Brandstodsbolag betala ut 35 000 kronor till änkan Hedvig Jonzon.

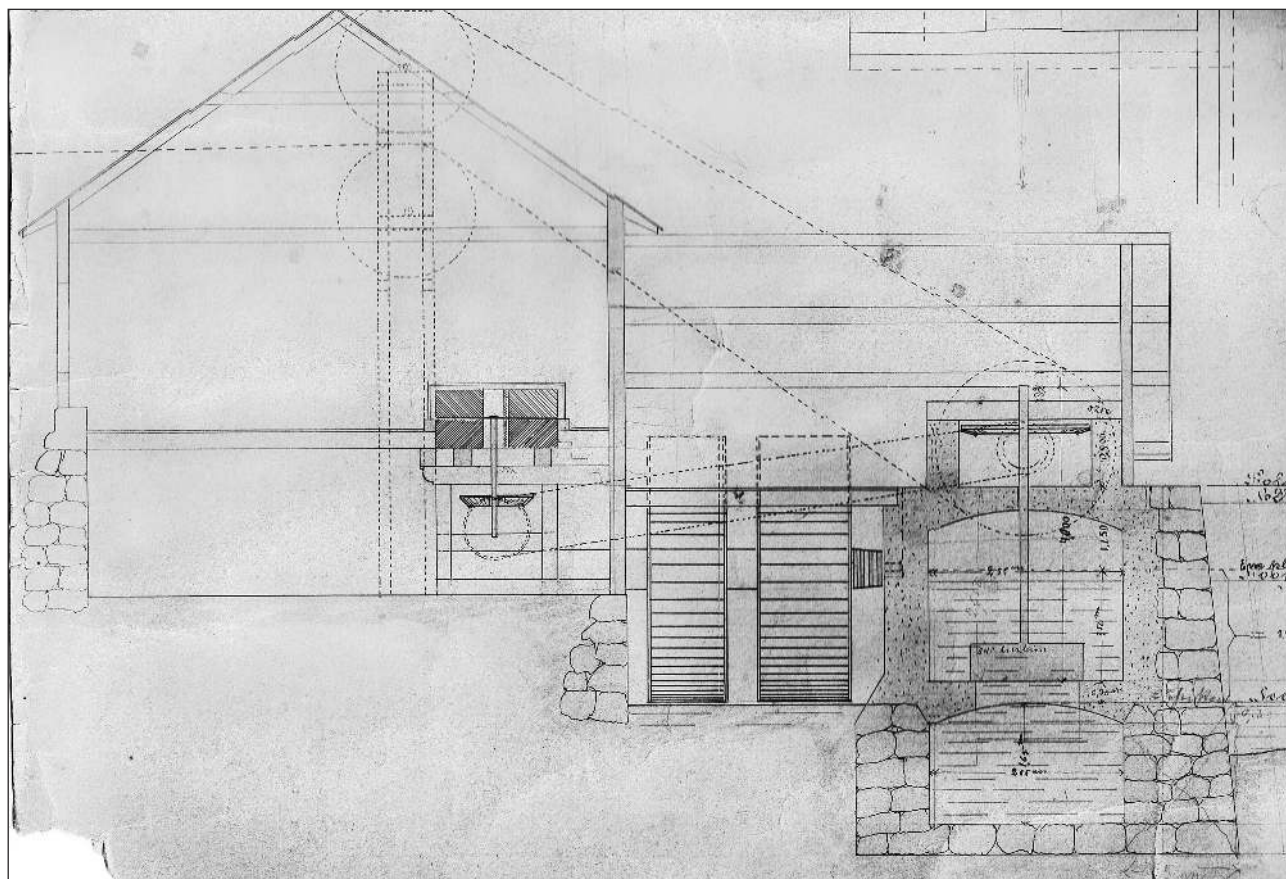
Någon återuppbyggnad och ny verksamhet blev det aldrig. Fallrättigheterna i ån kom i stället 1945 att säljas till Kraft AB Nykvarn-Tidan, som uppförde ett kraftverk. (Om detta går att läsa i Årsskrift 40, år 2014.)

Det som idag återstår av gångna tiders Soopenskvarn är manbyggnaden, farfarshuset och det gamla kvarnstallet.

Soopenskvarns kvarn och såg nedbrunna.

— ◆ —
Det intilliggande boningshuset och virkes-
upplaget lyckades man rädda.
— ◆ —

*En månghundraårig verksamhet går i graven.
Rubrik ur Tidning för Skaraborgs län 24/4 1931*

På denna odaterade ritning från början av 1900-talet har J.A. Jonzon placerat en turbin utanför vattenhjulen. Den var tänkt att inte bara driva kvarnen utan även sågen, genom en övre drivanordning som fortsätter ut ur bilden t.v.

*Flygfoto över Ullervads bro och bl.a. Soopenskvarn. Mudderverket i ån hitom bron visar att bilden är från 1933-34.
Foto: Hembygdsföreningens bildarkiv*

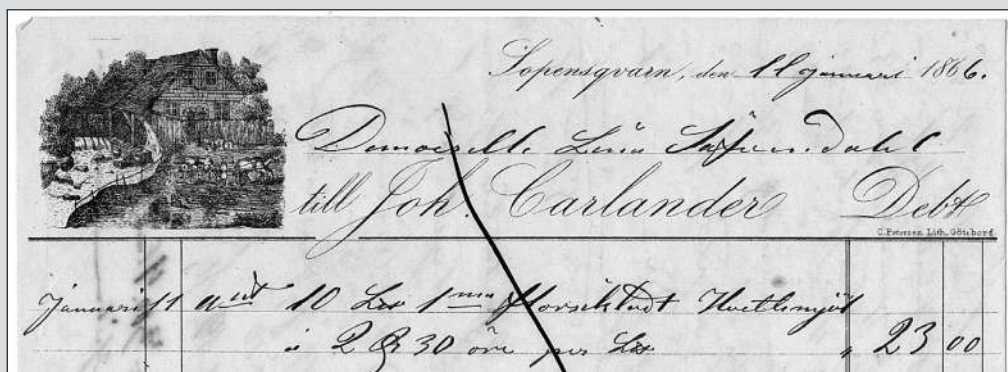
Källor

Arkivhandlingar från Soopenskvarn bevarade hos Truls Wiberg och Jonas Jonzon
Landsarkivet i Göteborg: Skaraborgs Länsstyrelse, Landskontoret samt Ullervads kyrkoarkiv
Riksarkivet: Kammarkollegiet, Andra provinskontoret
Ullervad-Leksbergs Hembygdsförenings dokument- och bildarkiv, bl.a. Löfgrens låda
Vadsbo häradsrätts protokoll (Binnebergs och Hasslerörs tingslag)

Joh. Ax. Almquist: Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630, del III

Georg Löfgren: Ullervad i svunna tider

Åke Möller: Vätern svämmar över. Artikel i hembygdsföreningens årsskrift 2002

På sina kvittoformulär hade Johan Carlander en teckning av en kvarnbyggnad vid ett vattenfall. Trots vissa likheter föreställer den sannolikt inte Soopenskvärn.

Lite kuriosa ur Soopenskvärns arkiv

Från den Carlanderska tiden finns en del handlingar bevarade. Här kan man få detaljuppgifter om verksamheten och om affärskontakter.

Bönderna som kom för att mala fick ofta vänta länge på sin tur, framför allt när alla skulle ha mjöl inför julbaken. De köande samlades i kvarnkammaren och där förväntade man sig traktering, åtminstone i form av dryck.

I januari 1864 fylldes Soopenskvärns spritförråd på – kanske efter en stor förbrukning under julmånaden? Först köpte Carlander den 2 januari 1 kanna dubbelrenat brännvin och 3 kannor finkel (orenat brännvin). Några dagar senare köpte han ytterligare 15 kannor brännvin. Totalt handlade det om nästan 50 liter sprit!

I en "dagjournal" från 1860-talet redovisas intäkter och kostnader, delvis i kontoform. Av "Tjänstehjons konto" får man en inblick i den tidens ojämlika villkor och löneutveckling. Carlander hade som regel tre drängar och två pigor, som anställdes årsvis från november till och med oktober. Dessvärre är det omöjligt att utläsa vilka arbetsuppgifter de hade. Det handlade ju inte enbart om arbete i kvarnen, utan också om jordbruksarbete och att sköta kor, hästar och svin. Pigorna kanske också deltog i hushållsarbetet?

1864 varierade drängarnas årslöner från 75 riksdaler + ett par stövlar upp till 125 riksdaler. Den ena pigan årsinkomst uppgick till 28 riksdaler + ett par kängor och ett par skor, den andra fick 30 riksdaler + ett par kängor och 2 pund ull.

Två år senare tjänade drängarna från 107 riksdaler + ett par stövlar upp till 150 riksdaler. Dessutom fick de 10 riksdaler i "städja" – ett engångsarvode vid anställningstidens början. Denna betydande löneökning gällde dock inte pigorna. Bådas årslön uppgick då till 30 riksdaler vartill kom samma persedel-lön som tidigare.

Av mäldeböcker, räkenskaper och kvittenser framgår att Carlander inte enbart malde åt kunder. Han köpte upp spannmål, sålde en del vidare och malde resten för egen försäljning. Bland de många kunderna i Mariestad fanns under 1860- och 1870-talen bland andra Skaraborgs läns Cellfängelse, S.A. och C. Kihlbaum, Frans Cederin och bagaren A. Kylander.

Bland kunder i övrigt kan då nämnas Charles Emil Löfvenskiöld på Bergatorp, Aug. Fleetwood på Ek, W. Dickson på Säckestad och demoiselle (fru) Lisa Säfvendahl i Töreboda.

Även 1920 fanns köpmän från Mariestad bland kunderna. C.A. Brolin, Gustaf Brumm, Henrik Hammar, G. Kjellander och Kooperativa Handelsföreningen (Konsum). Bland bönderna som malde fanns bland andra ägaren till Persgården i Karleby, L.J. Jonsson.

Samarbetet med Isak Forsell d.y. på Säckestads kvarn var under 1860-talet uppenbarligen mycket gott. Många inköp av material och förbrukningsartiklar gjordes gemensamt och kostnaden delades fifty-fifty, exempelvis "raffinerad lampolja". Till sammans prenumererade de också på Mariestads Weckoblad och på Götheborgs-Posten.

Marriestad d. 5 Dec 1876

Barla Carlander!

Jag efter mycket till sörj
undervärdet från Lönneberg, att jag fått
se och förstå, kanske jag om jag orkar att
betala mer än 100 kr, kunden jag kunnat
och undersöka dig för det att du inte iakt-
tar försigtighet vid inköp af denna vana
Men, jag står här för mig.

En tillgång
Th. Cederin

Marriestad den 7/12 76.

Hr. Johan Carlander
Lönneberg.

Jag bekräftar ännu en
i morgon förmiddag 2 färd
Morgon den jag ej fick den
i dag. Det går ej an att
fåder manquera mig, ty
det är obekvämligast för
mig. Ånrykt
J. Nordgren

Bergatorp d. 11te Dec 1876

Högadts Hr. Johan Carlander!

Lönneberg.

Jag talar på mycket för att du bjuder mig
företagare och jag har med 4 färd och
4 tim Råg till försäljning i Lönneberg.
Det god och lönneberg försäljning för förbunden
Gustaf Johanson fr. Bergatorp Jämsberg, som
medtar den här dag, Skulle de Carlander
j' vara lönneberg för godhet och lönneberg
med förbunden och pengarna för med posten från
Marriestad (i Högadts) i en annan dag.
Tillsammans de Carlander med hela lönneberg
har en förtäring till lönneberg med Högadts
Ånrykt
Th. Cederin

Bland bevarade handlingar finns ett antal brev och kvittenser från Carlanders verksamhet.

Överst t.v. ett brev från den välkände köpmannen Frans Cederin i Marriestad, som fått kännedom om att rågpriset faller. Nu vill han i hemlighet varna Carlander, så att han inte betalar för mycket. "Visa inte detta brev för någon", avslutar Cederin.

Köpmannen J.P. Nordgren klagar på en utebliven leverans. "Det går ej an att så där manquera mig, ty det är obekvämligast för mig", konstaterar han.

Charles Emil Löfvenskiöld på Bergatorp levererar genom en "förbonde" råg till försäljning och ger noggranna instruktioner om hur Carlander skall sända honom pengar.

Kallmurning med natursten

- av Joakim Lilja - Där ej annat anges Foto: Joakim Lilja.

Jag har haft förmånen att få genomföra ett projekt om kallmurning. Jag jobbar vanligtvis som lärare på institutionen för Kulturvård i Mariestad (mer känt som "Dacapo"). Under perioden 2012-2015 fick jag dessutom dyka in i ett dokumentationsuppdrag åt Hantverkslaboratoriet. Det handlade om att fånga in den kunskap om kallmurning som finns i Sverige i dag. Hantverkslaboratoriet är den del av Kulturvård som arbetar med utbyte mellan universitet och samhälle (<http://craftlab.gu.se/>). Hantverkslaboratoriets uppdrag är att dokumentera och sprida

kunskap om hantverk inom kulturmiljövården. För att bevara vårt kulturarv behöver vi även bevara hantverkskunskaper. Man har bedömt vissa hantverk som hotade eftersom kunskapen är så låg. Ett av de hantverksområden som anses vara hotat är murning med natursten utan murbruk – vilket benämns kallmurning.

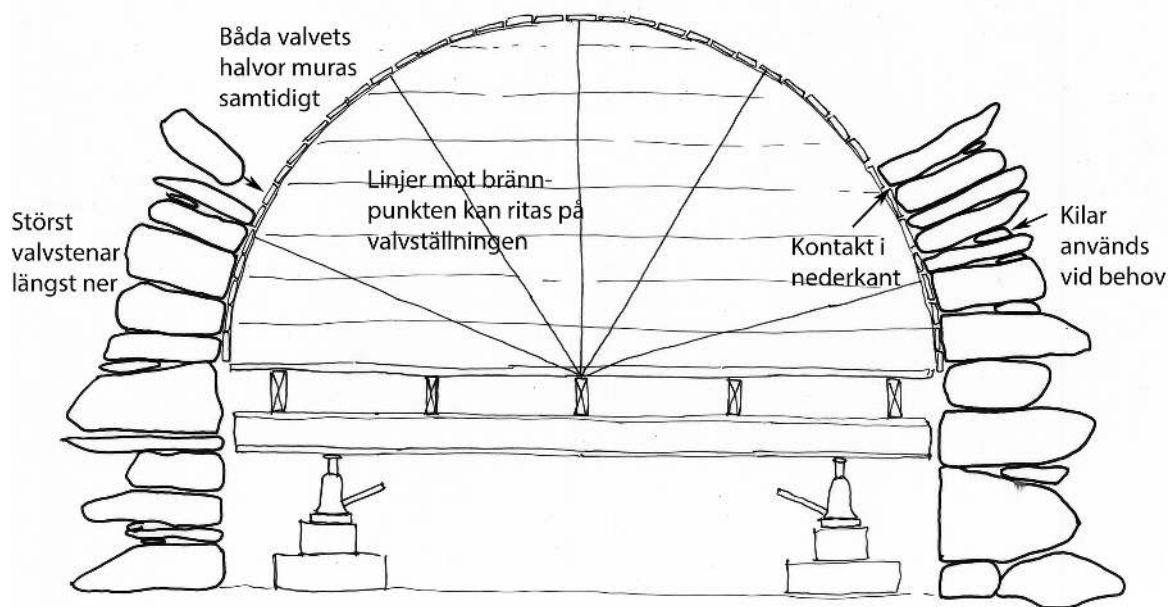
I projektet om kallmurning har jag besökt flertalet duktiga murare i södra Sverige. Jag har filmat, fotograferat, intervjuat och haft workshops. Materialet har jag samlat i en skrift som heter *Handbok i kallmurning*. I den här texten tänker jag ta några exempel ur boken. Jag tänker också visa några exempel från trakten, och dessutom har jag försökt gräva i våra fina bildarkiv efter bilder som visar hur man använt natursten här i våra bygder.

Jordkällare

Jordkällare finns på nästan varje gård. Det har varit en oerhört viktig byggnad, eftersom den säkrade och lagrade potatisskörden. Många av de jordkällare vi har kvar idag är byggda runt tiden för laga skifte (ca år 1820 och framåt). Innan dess verkar det ha varit vanligare att lagra potatis och rotfrukter i stukor, eller enklare källare byggda av trä. Att sten började användas var för att få en permanent och hållbar konstruktion.

*Jordkällare med s.k. överbyggnad – i detta fall ett magasin. Bjuråsen, Fredsberg.
Foto: Erik Rud.
Mariestads Bildarkiv/Stadsbiblioteket.*

Princip för murning av valv. I den här valvställningen används hydrauliska domkrafter för höjning och sänkning. Förr användes vanligast långa kilar för att sänka ställningen när valvet murats färdigt.

En av de få bilder i Sverige (vad jag vet) på ett jordkällarbygge med valvställningen synlig. Platsen okänd, men bilden är tagen i trakten. Foto: Erik Rud. Mariestads Bildarkiv/Stadsbiblioteket

I trakten runt Kinnekulle finns även källare byggda av hela kalkstensskivor – som ett pepparkakshus. Bara i Karleby vet jag två stycken, så de är vanliga häromkring. De tillverkades som färdiga byggsatser under 1900-talets början. Bilden är från jordkällaren på Dalborg – ett torp i Karleby.

Många jordkällare har ett s.k. valv som innertak. Ett valv består av stenar som står på högkant i en bågform. Valvet är en självbärande konstruktion som framförallt har använts i källare och broar. När valvet muras används en valvställning som kan sänkas ner efter att valvet murats färdigt.

Gärdsgårdar byggs...

Stengärdsgårdar är en viktig del av landskapet i våra trakter. Under 1800-talet och början av 1900-talet byggdes många mil med breda, raka skalmurar. De består av två murade sidor med småsten och skrotsten mellan (skrotsten är sten som inte går att mura med). Den agrara revolutionen i Sverige under 1800-talet var drivkraften för

Stenmuren på Lassegården, Karleby.

Stengårdsgårdar är en vanlig fond för porträtt. Varför? Kanske är det så enkelt att de är stenmurar är vackra? Eller är det hon som är murare? Det kan vara Emilia Andersson som fotografen Erik Rud har fångat på bild. Mariestads Bildarkiv/Stadsbiblioteket.

detta enorma bygnadsverk. Framförallt var det införandet av plogen som krävde stenfria åkrar. Därmed rensades nästan all åkermark i Sverige från lösa stenar och odlingsrösen. Större block sprängdes med krut eller dynamit. Även andra rationaliseringar inom jordbruket drev på processen. Laga skifte var till exempel en reform för att omfördela ägandet av jorden till större sammanhängande områden. Ökad mekanisering och industrialisering var en annan. Träd- och virkesbrist var också bidragande orsaker till att sten användes istället för trä, åtminstone i södra Sverige. Just gårdsgårdarna är viktiga inslag i våra kulturlandskap i fler bemärkelser. De ligger i gränser mellan byar, gårdar eller gården. Gränser som kan vara många hundra år gamla. Att gränserna fortfarande är starkt markerade i landskapet skapar en länk bakåt i tiden och är viktiga för upplevelsen av ett levande kulturlandskap.

Brygghuset på Lassegården 1920. Stengårdsgårdar, husgrunder och brunnar, allting kallmurat. Brunnarna syns inte på bilden, men det finns faktiskt två stycken – en på var sida av muren (på grund av att ägarna inte kom överens om en gemensam brunn).

Observera också att de låga murarna ofta byggdes på med trögårdsgård för att hägna in betesdjuren. Foto: Nordiska Museet, Ullervad-Leksbergs Hembygdsförening bildarkiv.

...och tas bort

Under 1900-talet byggdes det visserligen gårdsgårdar i sten, men det var förmodligen fler som försvann än som byggdes nya. Anledningen var att sten användes i byggandet av vägar, samt att det

användes i nya ladugårdar och stall. Murar som stod utmed vägar har i många fall vräpts ut över vägen, krossats, och använts som bärlager i nya förbättrade vägar.

*Östergården, Vallby, Ekby socken, från öster. Den höga stenmuren bortkörd i samband med stallbygget 1935.
Foto: Valdemar Walldén. Mariestads Bildarkiv/Stadsbiblioteket.*

*J. Melin? och okända vid
arbete med stenkross. För-
modligen används krossen
till vägbyggen och större
gjutningsarbeten.
Foto: Erik Rud. Mariestads
Bildarkiv/Stadsbiblioteket.*

Sätt och slägga – att kanta och passa ihop

Sten är som bekant ganska hårt, och svårt att forma och bearbeta. Innan tryckluften kom så var stenbearbetning ett oerhört tidskrävande arbete. Att borra ett hål tog (med nyslipad borr), ca 30 minuter för hand, och med trycklyft kan ett hål

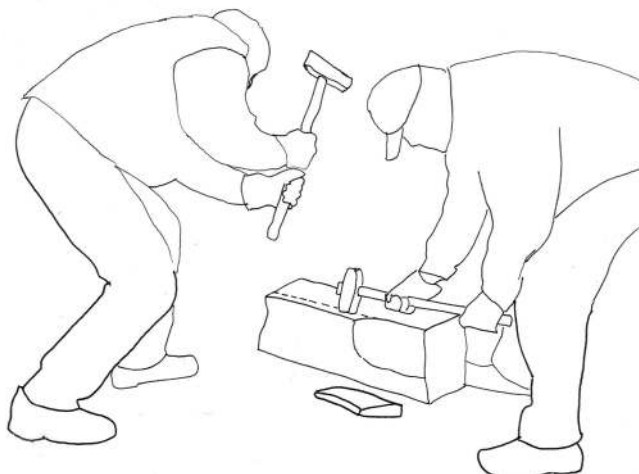
borras på 30 sekunder. Ett av de stenverktyg som användes flitigt under 18- och 1900-talen var den så kallade sätten. Med sätt kan man "sätta av" en sten för att få den att passa ihop med en annan, eller göra raka kanter.

Ovan ses två män sätta av en sten. Troligen passar de in en grundsten och vill att fogen ska bli så tät som möjligt. Till höger ses samma män stolt visa upp husgrunden. Sörgården, Rörsås, Ullervads socken. Ullervad-Leksbergs Hembygdsförenings bildarkiv.

Sätten används för att kanta och passa ihop stenar. En person håller i sätten och en annan slår med slägga. Stenen får karaktäristiska spår efter sätten, och ibland blir det en utbuktning som kallas för "fläsk".

Stödmurar

Stödmuren ligger i en sluttning, eller där det finns en nivåskillnad i marken. Stödmuren stödjer upp marken och hindrar jorden från att rasa ut. I herrgårdsmiljöer är det vanligt förekommande med stödmurar. De bildar terrasser i parker och trädgårdar utifrån historiska stilideal.

Många kyrkogårdar har terrasseringsringar med stödmurar, eftersom kyrkan och kyrkogården ofta ligger på en kulle. För att inte jorden då med tiden ska ”kana av” så byggdes stödmurar. Det var också för att få plana ytor att lägga kyrkogården på.

Vackra stödmurar vid Ullervads kyrka.

Balkar

Stenbalkar används för att bygga över fönster och dörrar, som rumstäckande takkonstruktion, samt i vägtrummor och broar.

Balkbro över bäck i Karleby. Ett minne från landsvägen som gick från Mariestad mot Skövde. Vägen är idag borta, men bron står kvar. Observera spåren i stenens yta efter sätthuggning.

Om du är intresserad av att veta mer om kallmurning och natursten kan du läsa ”Handbok i Kallmurning”, som finns att ladda ner på Hantverkslaboratoriets hemsida eller via den här direktlänken: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/40137>.

Några minnen från de gångna 40 åren.

- av Stina Larsson -

I en gammal byrålåda därhemma har jag under årens lopp samlat tidningsurklipp och fotografier från olika arrangemang och aktiviteter ur Uller-
vad-Leksbergs Hembygdsförenings historia. Lå-
dans innehåll har legat i glömska. Men så en dag
tog jag mig själv i kragen för att försöka rensa
upp och eventuellt kasta bort överflödigt material.
Det blev en långsam procedur med så många fina,
glada minnen från en tid som gett så mycket. Men
det blev också en stund av vemod och delvis också
tårar vid minnet av alla dessa underbara kamrater,
som man arbetat tillsammans med, men där flera
av dem tyvärr för alltid har lämnat oss.

Jag minns så väl hur det hela började. Karl-
Eric och Gunvor Svensson startade studiecirklar, i
bland annat hembygdsvård, i sitt hem i Kjeckestad

och vi var några från byarna runtomkring som blev
inbjudna att delta. En sommarkväll avslutades
cirkelarbetet i Karleby efter en resa runt om i byg-
den. Karl-Erik Johansson föreslog då att vi skulle
bese den gamla Persgårdsstugan som tyvärr var i
ett rysligt förfall och troligen snart skulle skattas
åt förgängelsen. Deltagarna skakade sina huvuden
när han kom med en ide om att eventuellt kunna
rusta upp gården för att den skulle bevaras till
kommande generationer.

En idé hade i alla fall väckts och man började
diskutera det hela. Karl-Erik Johansson gjorde en
resa till gårdens ägare, familjen Källman, och lade
fram sitt förslag. Han fann att även de var intres-
serade av att ge nytt liv åt den gamla gården och
gav sin välsignelse åt idén.

Persgården före renoveringen. Bilden är förmodligen tagen tidig vår 1975

En interimstyrelse tillsattes som fick i uppgift att försöka få igång en hembygdsförening.

Den 4 juli 1975 startades Ullervad-Leksbergs Hembygdsförening i Forsamlingshemmet i Ullervad med ett 50-tal deltagare. Föreningen växte snabbt med ett ökande medlemsantal som följd. En styrelse tillsattes och föreningsarbetet satte igång.

Ur föreningens första utgivna medlemsblad skrev ordförande följande: "År 1975 går mot sitt slut – ett år som har varit händelserikt för Ullervad-Leksbergs Hembygdsförening. Föreningen fick en god start. Många intresserade och flitiga medlemmar har arbetat träget på vår hembygds-gård två kvällar i veckan hela sommaren. Till

ovärderlig hjälp var bröderna Larsson som ställde sina maskiner till förfogande.

Från familjen Källman fick föreningen som gåva mottaga mangårdsbyggnaden på Persgården i Karleby. Enskilda och byalaget samt Mariestads Sparbank skänkte pengar, 4000kr. Många medlemmar och andra personer bidrog med virke och byggnadsmaterial samt en del gamla saker. Från en gammal Karlebybo fick vi mottaga en flagga.

Vi hoppas att att det goda samarbetet och kamratskapet varar under vår fortsatta verksamhet. Må vi alla hjälpas åt att vårda och bevara vårt gamla kulturarv.”

Så satte den då igång den stora restaureringen av Persgården. Jag minns så väl hur vi packade fikakorgen och drog iväg mot kvällens arbete. Alla var glada, positiva och fyllda av arbetslust och när sedan kvällens jobb var slut blev det en trivsam samling med fika, där dagens resultat behandlades och framtida arbeten diskuterades.

Minnesbilder

Jag kan i minnet se Arne Sahlberg svettig, svart av damm och sot komma dragande med en skottkärra fylld av avfall från resterna av golvet i Knektakammaren. Eller när några av vi kvinnor frenetiskt skurade de gamla nedplockade tegelpannorna, för att de skulle kunna återanvändas.

I minnet finns också bevarat hur Karl-Erik Johansson kom med bilen fullastad av överblivet och ibland kanske använt byggnadsmaterial från sitt hus i Mariestad. Men allt var välkommet. Inte heller att förglömma Karl-Eric Svenssons alla timmar med sågningen av timmer. Där ibland någon kvarglömd spik i en stock gjorde sågklingan slö, och fick honom på ett mindre gott humör. Men när sedan Gustav Pettersson eller Per Wenell på kvällen drog några av sina fantastiska historier, då försvann all trötthet och sura miner och man såg fram mot en ny arbetskväll.

Några personer som deltog i renoveringen sommaren 1975.

Från vänster: Arne Andersson, Karl-Fric Svensson, Lennart Larsson, Nils Strand och Olle Larsson

Arbetet fortskred sakta men säkert och så blev det takstolskalas på bröderna Larssons magasin. Det pyntades och dukades långbord, där den medhavda förtäringen dukades fram. Ingegerd Larsson och Tore Forsell stod för underhållning och dans under den trivsamma kvällen. När vi sedan i den sena sommarnatten lite stolta passerade den gamla gården, som nu börjat ta form igen, tyckte vi oss se skymten av gårdstomten förnöjd kika fram bakom husknuten i månskenet.

Från föreningens första ordinarie styrelsemedlemmar finns nu bara Lennart Larsson och under-teknad i livet, men så levande träder de ibland fram i minnet. Ordföranden Karl-Eric Svensson, alltid full av nya ideer och kämpaglöd för föreningen. Vice ordföranden Gunnar Lycken, en man med verklig pondus som kämpade för sin hembygd. Vår förste kassör Karl-Erik Johansson, i sin lilla gula anteckningsbok höll han perfekt ordning och uppsikt över de få slantar som fanns i föreningens kassa de första åren. Tyra Johansson och Signe Johansson fanns alltid redo att ställa upp med att ordna vid olika arrangemang och aktiviteter.

Förutom styrelsen fanns många som man minns så där speciellt, vissa verkliga personligheter. En av dem var Gustav Pettersson med sitt fantastiska minne från gamla Karleby och Persgården. Som föreningens guide när så många såväl turister som

Gustaf Pettersson visar upp ett s.k. Rössel. 1977

övriga intresserade har besökt Persgården kunde han på sitt humoristiska och kunniga sätt berätta såväl om den gamla gården som byn i övrigt och verkligen få alla att lyssna. Ofta avslutades besöken med någon förtäring och då var det oftast Agda Svensson med sina medhjälpare som styrde i köket och bjöd på godsaker av något slag.

Och alla dessa resor som arrangerats under årens lopp, såväl runt om i bygden som till stora delar av vårt land. Alltid med bra guider och oftast med Åke Larsson som chaufför och medarrangör. Åke underhöll dessutom resenärerna med sång och historier, ibland kanske lite djärva. men stämningen i bussen blev alltid god.

Resor man särskilt minns var kanske till vår huvudstad då vi i ottan lämnade Persgården för att kunna se så mycket som möjligt av museer och andra sevärdheter, innan vi i sen kväll var hemma igen, trötta men nöjda med dagen.

Det finns så mycket att minnas men det får bli ett litet axplock

Nog är det säkert många av oss som minns föreningens olika teaterföreställningar, där Erik Larsson i början tillsammans med Karl Axel Danielsson stod för uppsättningarna. Och alla dessa duktiga amatörskådespelare. I Sockenstämma i Karleby ser jag än i minnet Bertil Carlsson som den stilige landshövdingen och i Dramat i Binne-

I den s.k. "Grottan" vid Östergården i Ullervad sitter Karl Gustav Holmgren och Karl Erik Johansson. 1977

En hembygdsdag den 21 augusti 1977 gick i soldatens tecken där följande står uppställda utanför Persgården. Från vänster: Karl-Eric Svensson, Sverker Blom, Bengt Johansson, Ivar Vallden, Gustav Jansson, Nils Pauli, Tomas Lindström och Tomas Ljungström.

Deltagarna teaterspelet "Sockenstämma i Leksberg 1836". Sittande fr.v. Gunnar Lycken, Sigvard Larsson, Per Venell, Gustav Jansson, Gustav Jönsson, Bertil Carlsson, Harry Eriksson. Stående fr.v. Thyra Johansson, Gösta Helgesson, Anders Gamaliesson, Gustaf Pettersson, Agda Svensson, Arne Lycken, Gunnar Larsson, Erik Larsson, Karl-Axel Danielsson

berg den girige och elake fogden Warenberg spelad av Erik Larsson som fick lida en kvalfull död pinad av bönderna från Hova.

Stora utgrävningar med många fornfynd på Rönnholms gärde med arkeolog Marie Wretemark som ledare.

Gästgivarskjutsen där medelst häst och vagn flera av de forna gästgiverierna besöktes.

Alla hemvändardagar med många besökare från när och fjärran.

Trots att många gånger regnmolnen hängt tunga har alltid midsommar lockat många till Persgården. Många gånger har man stått i köksfönstret och suckat över ruskvädret på förmiddagen, men rätt som det var kom solen. Undrar i alla fall om inte vår hembygdsförening har lite medhåll av

VÅR HERRE. Visst har det varit underbart att se lyckliga brudpar färdas fram i den hästdragna, blomsterprydda vagnen och de har lovat varandra evig kärlek där på Persgården.

När jag nu år 2015 åter får se midsommarstången med sina röda pioner resas och får njuta av nygräddade våfflor i goda vänners sällskap eller besöka julmarknaden, där inne i stugan brasan sprakar så skönt i den öppna spisen och doften av morgonens nygräddade bröd ännu dröjer sig kvar,

Då känns det så varmt i hjärtat. När sedan skymningen så sakta sänker sig och jag drar mig hemåt tycker jag mig se något bak husknuten. Visst är det gårdstomten som med ett belåtet leende ser på sin gård som nu har blivit så fin och trivsamt.

*Stina Larsson bär den svenska flaggan i täten på midsommartåget 1982.
Foto: Claes Astin.*

Album

En berättelse i bilder om Persgårdens ladugård

- av Lars Johansson och Åke Möller -

Under hösten 2015 avled xxxxxxxxxxxx Sven Karlsson. Under en stor del av sitt yrkesverksamma liv arbetade han på kommunens mätningsskontor i Mariestad. Sven var mycket intresserad av Mariestad historia – särskilt dess byggnadshistoria – och han var en mycket duktig fotograf. Den kombinationen gjorde att hans kvarlåtenskap innehöll mängder av lokalhistoriska dokument och fotografier. Allt detta har Hembygdsföreningen fått möjlighet att ta hand om och fördela på lämpligaste sätt. Efter genomgång kommer en stor del av materialet att överlämnas till bl.a. Stadsbiblioteket, Kommunarkivet och – framför allt – till Mariestads Bildarkiv.

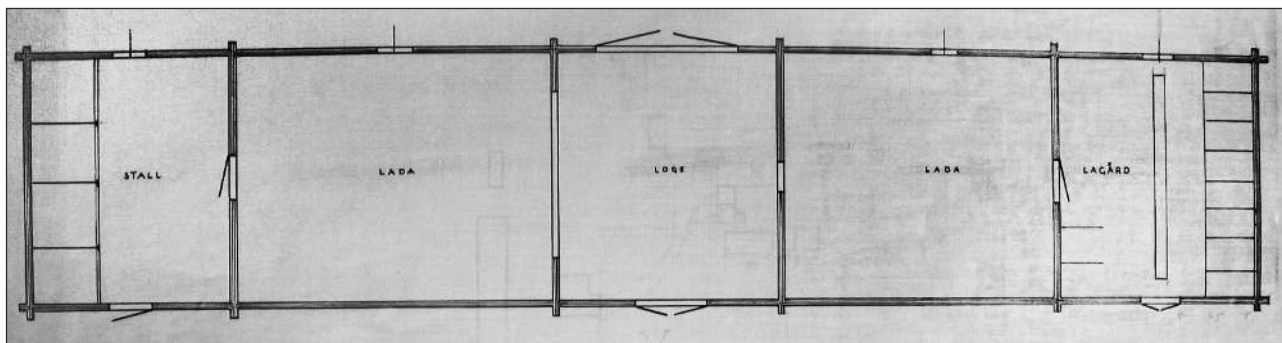
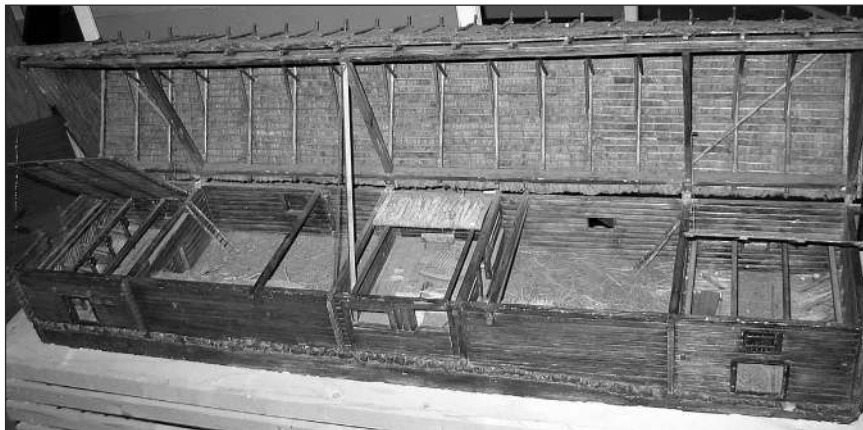
Bland alla Sven Karlssons mariestadsbilder fanns också en handfull fina foton av Persgårdens ladugård, tagna just innan den plockades ner och flyttades till Fornbyn. Detta inspirerade oss att i album-form skildra ladugårdens sista tid i Karleby med hjälp av Sven Karlsson och komplettera med dess första tid i Fornbyn i Skara, där fotografen heter Nils-Fredrik Beerståhl.

Varför heter det Ullervad?

- av Åke Möller -

Många ortnamn har förändrats under tidernas gång och det kan ofta vara svårt att spåra deras ursprung. Stavning och uttal kan ha förändrats och därmed också namnens innebörd. Detta gäller i allra högsta grad för Ullervad. Det har medfört att sockennamnet har tolkats på flera olika sätt och sannolikt pågår för närvarande ännu en omtolkning.

För många ortsbor framstår nog slutleden i Ullervad som en självklarhet – den måste ju syfta på det vad som en gång fanns över ån Tidan. Innan *den gode biskop Bengt*, som var biskop i Skara cirka 1150-1190, lät göra wllærwis (Ullervis) bro, måste det ju ha funnits ett vadställe – i synnerhet som eriksgatan lär ha gått fram här. Men kopplingen till ett vad är faktiskt helt fel!

Först i början av 1800-talet tillkom den avslutande bokstaven d, som innebar att den officiella stavningen blev Ullervad. Dessförinnan hette socknen Ullärfwe, Ullerfwa och till sist Ullerva. Genom beslut av Kammarkollegium återgick stavningen 1940 till Ullerva, för att bara tre år senare på nytt bli Ullervad; detta genom ett beslut av Kungl. Maj:t. Att socknens namn syftar på ett vadställe kan vi alltså glömma.

Ännu i mitten av 1900-talet uttalades namnet på gammaldags sätt. Betoningen låg på Ull, medan ändelsen uttalades på samma sätt som ordet ärva. Det är säkert detta som har bidragit till den officiella tolkningen av innebörden. Namnet har ansetts betyda Ulles arvegods i formen *Ulle-ærve*. *Ett mansnamn Ulle kan dock inte beläggas i fornsvenskan*, konstaterar en framstående ortnamnsforskare – men trots det väljer Svenskt ortnamnslexikon att hålla fast vid tolkningen *Ulle-ærve*, som den mest sannolika.

Det har dock funnits forskare som ansett att det måste röra sig om ett ursprungligt Ullervi.

Uller syftar på asaguden Ull – på fornsvenska Ullr – och ”vi” har betydelsen helig plats, helgedom eller offerplats. Det finns mycket som talar för att detta är den rätta uttydningen.

Ullervi, som namn på den plats vi idag kallar Ullervad, förekommer i minst åtta brev från 1200- och 1300-talen. Det är först under det följande seklet som slutvokalen förändras till ett e. Från mitten av 1500-talet skrivs sockennamnet sedan Ullärfwa, med varierande stavning, bland annat Ullerva.

Numera anser dock flera ledande ortnamnsforskare att det verkligen rör sig om ett Ullervi. På sikt kanske vi därför kan se en förändring även i Svenskt ortnamnslexikon?

Om vi inkluderar Ullervad finns det 20 kända Ullervi – varav Ullervad är det västligaste. Flertalet ligger i Mälardalen. Inte mindre än 12 Ullhelgedomar – bland dem Ullervad – kan ha legat utmed eriksgatan.

Ullers herrar

Som kuriosor kan nämnas att när Lars Mad-sén 1931 gjorde uppteckningar av folkminnen, fick han veta att man förr hade kallat de manliga invånarna i socknen för ”Ullers herrar”. Benämningen har förmodligen haft en ironisk innebörd, som bara använts utanför den egna socknen. På västgötamål har det förstås uttalats ”ulläsch herra(r)”, med ett skorrande dubbel-r och med ett nästan outtalat slut-r.

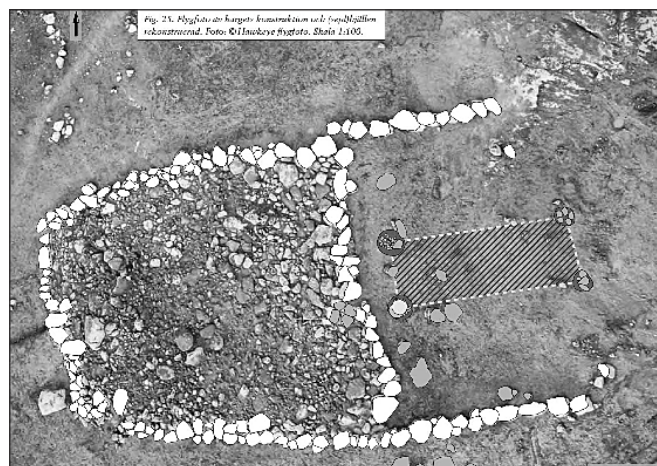

Asaguden Ull (på fornnordiska Ullr) med skidor och båge, så som han avbildas i en isländsk handskrift från 1700-talet. Ull anses ha varit en fruktbarhetens och jaktens gud, den främste bland skidåkare och bågskyttar. Han ansågs också vara den gud som vakade över tvekampen.

Att ett ortnamn slutar på -vi, är den säkraste indikationen på en förkristen kultplats¹. En sådan kultplats helgad åt Ull – den enda asa-kultplats vi känner till – hittades för några år sedan vid Lilla Ullevi i Upplands-Bro. På den helt unika kultplatsen finns lämningar från 400-talet fram till 1600-talet. En stor stensättning har använts som offerplats. Dessutom har man funnit många amuletringar, som kan ha brukats vid edgång eller som offergåva². Kanske något liknande kan finnas i Ullervad? Håll ögonen öppna! För visst skulle det vara häftigt att kunna hjälpa ortnamnsforskarna fram till den rätta tolkningen.

¹ Thorsten Andersson: Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn s. 77. (1990)

² www.arkeologiuv.se/wp-content/uploads/2013/10/Lilla-Ullevi-bytomt-arkeologisk-unders%C3%B6kning.pdf

Viet (offerplatsen) vid Lilla Ullevi i Bro socken skapades för omkring 1 400 år sedan. Från offerplatsen utgick två stenar-mar, drygt sex meter långa, och mellan dem har det funnits en trähylla, som vilade på grova pålar. Det var den plattform, där riten utfördes. Offerfesten styrdes av en kultledare, kanske en "gode", som ansågs stå i förbindelse med högre makter.

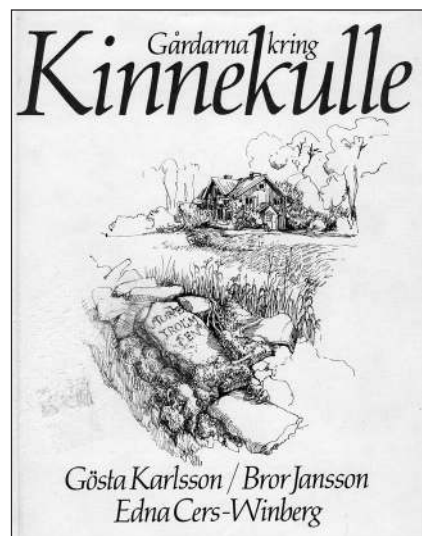
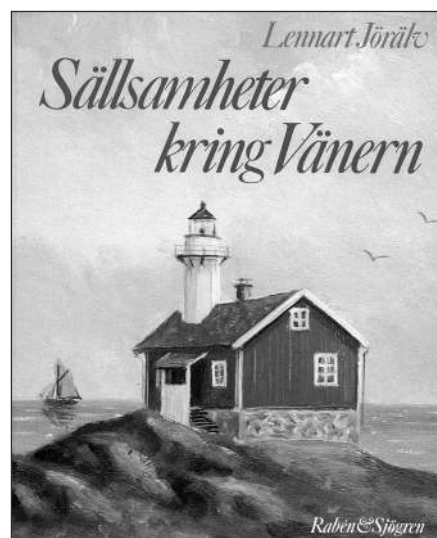

Amuletringar från Lilla Ullevi. I den förkristna rättsordningen spelade den heliga tempelringen en viktig roll. Den skulle finnas på offerplatsen, i hovet och på tingsplatsen. Vid offer skulle goden bära den på armen. Kanske är det den ringen som i litterära källor kallas "Ulls ring"?

Gåvan

Hembygdsföreningen har fått en generös gåva av **vår medlem** Rolf Wallin, tidigare innehavare av Karströms Bokhandel. Gåvan omfattar en mängd böcker, som kan inordnas under begreppet västgöta-litteratur, några tavlor med mariestadsmotiv, som utgjort original till vykort samt en låda innehållande kartbladen till den ekonomiska kartan över Skaraborgs län 1877-1882, utgiven i tryck 1986 av Skaraborgs länsmuseum och Västra Sveriges Föreningsbank.

Gåvan får utnyttjas på valfritt sätt. Det innebär att delar kommer att tillföras vårt arkiv medan andra delar kommer att säljas eller bli lotterivinster.

Här visas några få exempel ur den innehållsrika gåvan.